

Kako je Frane Petrić čitao Ivana Damašćanskoga*

NATALI HRBUD

Zagreb

UDK 1 Petrić, F.
27-36 Ioannes Damascenus
133.254.2"15"
113/119(091)"15"
27(091)"07"

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 11. 10. 2020.

Prihvaćen: 14. 12. 2020.

Sažetak

Kad se u svom glavnom djelu *Nova de universis philosophia* (1591), osobito u njegovu drugom dijelu *Panarchia*, Frane Petrić poziva na Zoroastra i *Oracula Chaldaica*, upućuje na *De fide orthodoxa* (749) grčkoga crkvenoga naučitelja Ivana Damašćanskoga. Dapače, to djelo citira i u grčkom izvorniku i u vlastitu latinskom prijevodu, koji se ponešto razlikuje od izdanja latinskih prijevoda djela *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskoga iz 16. stoljeća, primjerice od prijevoda Jacquesa Lefèvre d'Étaplesa.

Petrić se u *Panarhiji* sedam puta poziva na misao Ivana Damašćanskoga. U devetoj knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »De uno trino principio«, Cresanin citira Damašćaninovu rečenicu s četirima atributima Duha Svetoga: »koji sve ispunjava bivstvom, koji sve sadržava, koji svijet ispunjava po bivstvu, koji je nedohvatljiv svijetu po možnosti«. Taj se citat iz Ivana Damašćanskoga nalazi u trinaestom poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa* naslovljenom »De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit«, a u latinskim izdanjima Petrićeva doba, primjerice u Lefèvreovu – u 18. poglavlju prve knjige pod naslovom »Collectanea de deo, patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu«. Petrić dakle nastoji ideje razvijene u Zoroastra, odnosno sadržane u zbirci *Oracula Chaldaica* potkrijepiti tvrdnjom utjecajnoga grčkoga oca, autoriteta za kršćansko pravovjerje.

* Prvu inačicu ovoga teksta izlagala sam pod naslovom »Recepcija djela *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskog u Petrićevoj *Novoj sveopćoj filozofiji*« na 21. simpoziju »S Petrićem u žarištu: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu« u okviru 23. *Dana Frane Petrića*, održanom od 24. do 27. rujna 2014. Jedna dotjeranija inačica toga izlaganja postala je poglavljem »5. Recepcija djela *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskoga u Petrićevoj *Novoj sveopćoj filozofiji*« moje doktorske disertacije *Utjecaj Ivana Damašćanskoga na hrvatske renesansne pisce* (2015). Nakon provedenih dodatnih istraživanja to je poglavlje preraslo u ovaj članak.

U petnaestoj knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »De intellectu«, Petrić se oslanja na tvrdnju Ivana Damaščanskoga: Logos Božji »ima sve što god roditelj ima«. Tu ili sličnu Damaščaninovu misao Cresanin je mogao pročitati na tri mjesta: u šestom poglavlju »De Verbo ac Dei Filio, probatio ducta a ratione« prve knjige *De fide orthodoxa*, u sedmom poglavlju »De una Dei Verbi composita persona« treće knjige istoga djela, kao i u već spomenutom trinaestom/osamnaestom poglavlju prve knjige.

U šesnaestoj knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »An Deus Pater sit intellectus?«, Petrić piše povijesni prikaz mišljenja o zadanoj temi te Ivana Damaščanskoga svrstava među one pisce koji su tvrdili da je Bog iznad razuma tj. koji ni Trojstvo ni Boga Oca nisu nazivali razumom (*intellectus*). Te misli Petrić crpi iz četrnaestog poglavlja »Proprietates seu attributa divinae naturae« prve knjige *De fide orthodoxa*, odnosno iz 19. poglavlja prve knjige u kasnorenesansnim tiskanim izdanjima *De fide orthodoxa*.

U 22. knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »De rerum creatione«, Petrić prvo ističe da Damaščanski za Stvoritelja upotrebljava grčku riječ κτίστης, a istočni naučitelj to čini u definiciji anđela u trećem poglavlju »De angelis« druge knjige *De fide orthodoxa*. Drugi se put Cresanin poziva na Damaščanskoga da bi istaknuo da se tri božanske osobe u kršćanskom nauku o Trojstvu razlikuju samo »po osobnim svojstvima«: »nerodenošću, rođenošću, izlaženjem« (*ingenitura, genitura, processione*), što Damaščanski obrazlaže u osmom i desetom poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa*.

Filozofe, koji su raspravljali o problemu svjetske duše, Petrić u četvrtoj knjizi *Panpsihije*, naslovljenoj »An mundus sit animatus«, dijeli u tri skupine: one koji su tvrdili da svijet tj. nebeska tijela imaju dušu, one koji su to nijekali i one koji se nisu opredijelili. Prema Cresaninu Ivan Damaščanski predvodi skupinu onih koji niječu da svijet ima dušu. Tu tvrdnju istočni otac obrazlaže u šestom poglavlju »De caelo« druge knjige *De fide orthodoxa*.

Ime Ivana Damaščanskoga susreće se i u trima knjigama *Pankozmije*: petoj, petnaestoj i sedamnaestoj. U prve se dvije Petrić poziva na Damaščanskoga, a u sedamnaestoj se ime Ivana Damaščanskoga pojavljuje u primjedbi crkvenoga cenzora Jakoba de Luga. U petoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »De primario calore«, Petrić se, baveći se problemom prvotne topline, ponovo poziva na navod iz prve knjige *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga koji je već upotrijebio u devetoj knjizi *Panarhije*.

U petnaestoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »An sidera sint ignes?«, Petrić koristi opću tvrdnju »naših bogoslova« da je nebo oganj. Damaščanski pak tu temu razrađuje u sedmom poglavlju »De luce, igne, luminaribus, Sole, Luna et stellis« druge knjige *De fide orthodoxa*. Filozof iz Cresa zapravo se poziva samo na tvrdnju Ivana Damaščanskoga: »vatra nije ništa drugo nego svjetlost«, dakle ne zauzima stavove o ostalim tvrdnjama koje Damaščanski izlaže u 'astronomskom dijelu' druge knjige *De fide orthodoxa*.

Ime Ivana Damaščanskoga pojavljuje se i u sedamnaestoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »De astrorum motu«, ali ne u samom tekstu, nego u primjedbi oca Jakoba de Luga, crkvenoga cenzora. Radi se o tvrdnji u šestom poglavlju »De caelo« u drugoj knjizi *De fide orthodoxa*, kojom Ivan Damaščanski niječe da nebeska tijela imaju dušu. I sâm se Petrić pozvao na ovo mjesto u Damaščanskoga kad je u četvrtoj

knjizi *Panpsihije* propitivao ima li svijet dušu. Time cenzor daje Petriću do znanja da poštuje to što se u svom djelu poziva na crkvenoga oca Ivana Damašćanskoga i njegovo djelo *De fide orthodoxa*. Ali cenzor također ide utrtom stazom jer se u tom pitanju na Ivana Damašćanskoga poziva i Toma Akvinski.

De fide orthodoxa, glavno djelo Ivana Damašćanskoga, Petrić dakle čita vrlo selektivno. U vrlo razvedenom Damašćaninovu razglabanju o Presvetom Trojstvu Petrić pronalazi četiri uporišta, koja koristi pri pisanju *Panarhije*: attribute Duha Svetoga »koji sve ispunja bivstvom«, tvrdnju da je Otac »iznad razuma«, grčki nazivak za Stvoritelja i »osobna svojstva« triju božanskih osoba u kršćanskom nauku. Time Ivan Damašćanski postaje Petriću glavnim 'saveznikom' pri usklađivanju Zoroastrova nauka o počelima s kršćanskim pravovjerjem o Presvetom Trojstvu.

Iz 'astronomskog dijela' druge knjige *De fide orthodoxa* Cresanin se poziva samo na dvije tvrdnje: »nebeska tijela nemaju dušu« i »vatra nije ništa drugo nego svjetlost«, a za sve ostale brojne teme koje je obradio u *Pankozmiji* ne traži uporište u Ivanu Damašćanskom. Na 'psihološki', odnosno antropološki dio druge knjige *De fide orthodoxa* Petrić se uopće ne poziva.

Gljučne riječi: Frane Petrić, Ivan Damašćanski, Zoroaster, Damascije, Jacques Lefèvre d'Étaples; metafizika u 16. stoljeću, filozofska teologija u 16. stoljeću, psihologija u 16. stoljeću, filozofija prirode u 16. stoljeću, teologija u 8. stoljeću, astronomija u 8. stoljeću; jedno trojstveno počelo / Trojstvo, duša, zvijezde, vatra, svjetlost

U svom glavnom filozofskom djelu *Nova de universis philosophia* (*Nova sveopća filozofija*, 1591) Frane Petrić na nekoliko mjesta donosi navode iz Ivana Damašćanskoga na grčkom izvorniku i u latinskom prijevodu ili se na Damašćanskoga poziva bez priloženoga navoda.¹ Prvi je to uočio i za *Panarhiju* dokumentirao Davor Balić u svojoj studiji »Izvori Petrićeve *Panarchije*«, gdje je popisao deset mjesta gdje je Damašćanski spomenut u Petrićevoj *Panarhiji*:

»Ioannes Damascenus, Io. Damascenus (*Ivan Damašćanski*, crkveni naučitelj) 20.1.(2x)2.; 31.1.; 33.3.; 34.4.; 35.1.; 47.1.3.

Author vetus, & nobilis, & Catholicus (*stari i plemeniti i katolički pisac*) 47.1.«²

¹ Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Nova de universis philosophia* / *Nova sveopća filozofija*, preveli Tomislav Ladan (*Panaugia, Panarchia, Pampsychia, Pancosmia*, XII, XIII, XIV) i Serafin Hrkać (*Pancosmia*, I–XI, XV–XXII), stručnu redakciju prijevoda izvršio Kruno Krstić, priredio Vladimir Filipović (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979), dvojezično izdanje u kojem je usporedno s hrvatskim prijevodom objavljen pretisak izdanja: Franciscus Patricius, *Nova de universis philosophia* (Ferrariae: Apud Benedictum Mammarellum, 1591).

Nadalje u bilješkama: Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591); Petrić, *Nova sveopća filozofija* (1979).

² Davor Balić, »Izvori Petrićeve *Panarchije*«, *Filozofska istraživanja* 19 (1999), pp. 43–88, u: »Prilog 1: Kazalo imena Petrićeve *Panarchije*«, pp. 71–80, na p. 74.

Nadalje u bilješkama: Balić, »Izvori Petrićeve *Panarchije*« (1999).

Petrić se na Damašćanskoga pozivao još u *Panpsihiji* i *Pankozmiji*, a na grčkoga crkvenoga oca pozvao se i crkveni cenzor Jakob de Lugo kad je uputio primjedbu Petrićevoj *Pankozmiji*. Cilj je ovoga članka razjasniti kontekst i razloge Petrićevih uputnica na istočnoga crkvenoga naučitelja Ivana Damašćanskoga.

Sedam uputnica na Ivana Damašćanskoga u Panarhiji

Frane Petrić upućuje na Ivana Damašćanskoga u četirima knjigama svoje *Panarhije*: u devetoj knjizi na f. 20.1.2, u petnaestoj na f. 31.1, u šesnaestoj knjizi triput, na f. 33.3, ff. 34.4–35.1 i f. 35.1, i u 22. knjizi dvaput: na f. 47.1 i f. 47.3. U njima redom raspravlja o sljedećim temama: »o jednom trojstvenom počelu«, »o razumu«, »je li Bog Otac razum?« »o stvaranju stvari«. Sve te teme u svom žarištu imaju Boga, ali pod različitim vidicima: kao trojstveno počelo, kao počelo koje prethodi razumu, kao počelo koje uspostavlja svoj odnos prema razumu i kao stvoritelja. Stoga se *Panarhija* može čitati i kao Petrićeva filozofska teologija, i to takva teologija koja traži poveznice s kršćanstvom pa u tom svjetlu treba razmotriti i vrednovati Petrićeve uputnice na Ivana Damašćanskoga, istaknutoga teologa 8. stoljeća. To dodatno potvrđuje da su se renesansni filozofi upućeno kretali graničnim područjem filozofije i teologije.

U devetoj knjizi Panarhije »De uno trino principio«

U devetoj knjizi *Panarhije*, koja je naslovljena »De uno trino principio« (»O jednom trojstvenom počelu«), Petrić odmah nakon uvoda postavlja ključno pitanje:

»Kojim načinom Bog vrši ovo troje: ujedinjuje, proizvodi i održava, i kojim je načinom načinio sve ostalo?«³

Creski filozof pritom podsjeća na svoje prijašnje stavove »da su sve stvari od počela, od jednog, da su od Boga načinjene«, a zatim, pozivajući se izrijeком na Zoroastra, uvodi tri počela »koja su jedno počelo«.⁴ Pritom očito upućuje na početak *Kaldejskih proroštava* u svom latinskom prijevodu:

»Proširena je Monada koja rađa dva.
Dvojtvo naime sjedi do ovog i bliješti umskim odsječcima.

³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia IX »De uno trino principio.«, ff. 18.1–20.2, na f. 18.1:

»Deus quo modo et haec tria faciat: unire, producere et providere, et quo modo reliqua omnia fecit.«

⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia IX, f. 18.2–18.3:

»Haec autem trias, tria rerum principia evadit, quae tria haec unum sunt principium.«

I svime upravlja i uređuje što god nije uređeno.
 Po cijelom svijetu svijetli Trijada kojom vlada Monada.
 Počelo svakog odsječka ovaj je poredak.
 Očev um je rekao da se sve podijeli na tri.«⁵

Prema Petrićevu tumačenju, Zoroaster je trima počelima dodijelio imena: prvo naziva 'Otac' (*Pater*), drugo naziva 'možnost Oca' (*potentia Patris*), a treće počelo naziva 'drugi um' (*mens secunda*), 'tvoritelj' (*factor*) i 'um uma' (*mens mentis*).⁶ Ta se imena susreću u Petrićevu prijevodu *Kaldejskih proroštava*:

»Sebe sama ugrabio je *Otac*, ne zatvarajući
 Vlastitu vatru u *svoju* umsku *moć*.
 Ništa nesavršeno ne dolazi od očinskog počela.
 Sve je dovršio Otac
 I predao *drugom umu*,
 Koji sav ljudski rod zove prvim.
 Svjetlo od Oca rođeno, koje samo
 Iz Očeve snage crpi mnogi cvijet uma.
 Očev samorođeni um, razumijevajući djela,
 Vatrom je usadio svemu vezu snažne ljubavi.
 Da sve u ljubavi ostane kroz beskonačno vrijeme.«⁷

⁵ Usp. Frane Petrić, *Zoroaster i njegovih tristo i dvadeset Kaldejskih proroštava*, preveo Ivan Kapec, uredila Erna Banić-Pajnić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2011), vv. 2–9, p. 137, u Petrićevu latinskom prijevodu na p. 136:

»Ampliata est Monas, quae duo generat.
 Duitas enim apud hunc sedet, et intellectualibus fulget sectionibus.
 Et gubernare cuncta, et ordinare quodcumque non ordinatum.
 Toto enim in mundo lucet Trias, cuius monas est princeps.
 Principium omnis sectionis, hic et ordo.
 In tria namque Mens dixit Patris secari omnia.«
 Nadalje u bilješkama: Petrić, *Zoroaster* (2011).

⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia*, Panarchia IX, f. 18.3–18.4:

»Secundum vero principium Potentiam Patris nuncupat.«

»Tertium vero principium mentem secundam nominat. <...> Et factorem vocat. <...> iure mens mentis dicta est.«

Usp. Erna Banić-Pajnić, »Uvod«, u: Petrić, *Zoroaster* (2011), pp. 11–81, na p. 80, u zaključku 3.

Nadalje u bilješkama: Banić-Pajnić, »Uvod« (2011).

⁷ Petrić, *Zoroaster* (2011), vv. 22–32, pp. 139 i 141, u Petrićevu latinskom prijevodu na pp. 138 i 140:

»Se ipsum rapuit *pater*, neque *suae*
Potentiae mentali claudens proprium ignem.
 Non enim a paterno Principio imperfectum quid rotatur.
 Cuncta namque perfecit pater.
 Et *menti* tradidit *secundae*,
 Quam primam vocat omne genus hominum.

Dodatne potvrde pronašao je Petrić u Hermesovu božanstvenu govoru o trima počelima. Nakon toga dokazivanja da najstariji mudraci poznaju nauk *de Trinitate*, Petrić potvrdu traži u nauku dvojice crkvenih naučitelja:

»A sve su to, čini se, potvrdili i Ivan Damaščanski prije i Grgur Nazijanski poslije. Naime, Damaščanski u 18. poglavlju prve knjige [svoga djela *De fide orthodoxa*] govori ovim riječima o Duhu Svetom:

Πάντα τῆ οὐσίας πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν.

‘[onaj] koji sve ispunjava s biti, koji sve sadržava, koji svijet ispunjava po bivstvu, kojega svijet ne dohvaća po možnosti’.⁸

Taj Petrićev pristup zavređuje komentar u različitim aspektima. Prvo, Tomislav Ladan, prevoditelj Petrićeve *Panarhije* na hrvatski, napravio je istu pogrešku na nekoliko mjesta kad nije razlikovao sv. Ivana Damaščanskoga (*Ioannes Damascenus*) od novoplatonovca Damascija (*Damascius*) nego ih je prevodio istim imenom – Damascije.⁹ Radi se o dvama različitim misliocima,

Patrogenia lux, multum namque sola
E patris robore decerpens mentis florem.
Opera enim intelligens paterna mens e se genita
Cunctis inseminavit vinculum igni gravis amoris.
Quo omnia maneant tempus in interminatum amantia.«
Kosopisom istaknula autorica članka.

⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia IX, f. 20.1:

»Quae omnia Io.[annes] Damascenus ante et Gregorius Nazianzenus postea videntur confirmasse. Damascenus quidem libro I. cap. 18. his verbis de Spiritu sancto loquens: Πάντα τῆ οὐσίας πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν.

‘Omnia implens essentia, omnia continens, implens mundum per substantiam, quem mundus non capit secundum potentiam.’«

Usp. Ladanov hrvatski prijevod:

»A sve su to, čini se, potvrdili i Damascije prije i Grgur Nazijanski poslije. Naime, Damascije [I knjiga, glava 18.] govori ovim riječima o Duhu svetom:

‘Bit sve ispunjava i sve sadržava, ispunjavajući svijet po *bivstvu*, a svijet ga ne obuhvaća po možnosti’«.

Ladanov je prijevod dakako ispravljen. Zahvaljujem se grecestici mr. Antici-Nadi Čepulić što me upozorila da Ladanov prijevod sadrži neugodnu pogrešku, tj. ne pogađa smisao Damaščaninove tvrdnje.

⁹ Na problem je prvi upozorio Davor Balić kad je proučavao izvore Petrićeve *Panarhije*. Usp. Balić, »Izvori Petrićeve *Panarchije*« (1999), p. 80:

»Na hrvatski se prijevod ne može potpuno pouzdano osloniti. Tako je, primjerice, *Damascenus* dvaput pogrešno prevedeno s *Damascije* umjesto ispravnog *Damaščanski*.«

Balić se pritom referira na prvo mjesto u *Panarhiji* gdje se to dogodilo, tj. na f. 20.1, dakle na navod koji se ovdje upravo analizira.

koji djeluju u različitim epohama i zauzimlju različite stavove prema grčkoj filozofiji.

Damascije je novoplatonovac, posljednji predstojnik Akademije u Ateni koju je 529. godine zatvorio car Justinijan, živio je na razmeđu 5. i 6. stoljeća. Petrić ga oslovljava kao »posljednjega od velikih platonovaca« (*magnorum platoniorum postremus*).¹⁰ Glavno mu je filozofsko djelo *Ἀπορίαι καὶ λύσεις περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν* (*Nedoumice i rješenja u vezi s prvim počelima*), dakle o temi kojom se Petrić i bavi u *Panarhiji*.¹¹ To je djelo Petrić poznao, jer je u svojoj zbirci grčkih rukopisa posjedovao Damascijev rukopis naslovljen *De rerum principiis*.¹² Na taj je rukopis čak uputio u posveti, kojom je svoje glavno filozofsko djelo posvetio papi Grguru XIV:

»A, Bože dobri, kako li je presveta, koliko je divljenja dostojna teologija o Bogu, o Trojstvu i o božanskim redovima u Damascija, u djelu *O počelima*?!«¹³

Stoga se u *Panarhiji* Cresanin često pozivao na Damascija, čak 13 puta prema Balićevu istraživanju.¹⁴ Petriću je Damascije bio važan zbog još jednoga

¹⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia IX, f. 19.3.

Usp. Balić, »Izvori Petrićeve Panarchije« (1999), u Prilogu 1 »Kazalo imena Petrićeve Panarchije«, pp. 71–80, na p. 73, s. v. »Damascius«.

¹¹ Usp. Dubravko Škiljan (ur.), *Leksikon antičkih autora* (Zagreb: Latina et Graeca – Matica hrvatska, 1996), s. v. »Damaskije (Δαμάσκιος)«, pp. 117–118.

O Damasciju vidi: Erhard-Wolfram Platzeck, »Damaskios«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Dritter Band (Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, 1959), col. 132; Joseph Combès, »Damascius«, u: Denis Huisman (ed.), *Dictionnaire des philosophes* 1 (Paris: Presses Universitaires de France, 1984), pp. 664–667; Barry Baldwin, »Damaskios (Δαμάσκιος)«, u: Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 1 (New York – Oxford: Oxford University Press, 1991), pp. 580–581; *The New Encyclopaedia Britannica (Micropaedia)*, Volume 3 (Chicago: Encyclopaedia Britannica: 151995), s. v. »Damascius«, p. 864.

¹² Balić, »Izvori Petrićeve Panarchije« (1999), p. 62.

¹³ Franciscus Patricius, »Sanctissimo Domino Nostro Gregorio XIII Pontefice Maximo futurisque Romanis Pontificibus Maximis.«, u: Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), f. a2r–a3v, na f. a3r:

»Deus bone, quam sacrosancta quam admiranda est apud Damascium, opere *De principiis*, de Deo, de Trinitate, de divinis ordinibus theologia?«

Usp. Ladanov hrvatski prijevod:

»A, Bože dobri, kako li je presveta, koliko je divljenja dostojna teologija u Damascija, u djelu o prapočelima, o Bogu, o Trojstvu i o božanskim redovima?!«

Ovdje je Ladanov prijevod izmijenjen da bi bilo jasnije da Petrić u posveti upućuje upravo na Damascijevo djelo naslovljeno *De principiis*.

Nadalje u bilješkama: Patricius, »Sanctissimo Domino Nostro Gregorio XIII« (1591).

¹⁴ Balić, »Izvori Petrićeve Panarchije« (1999), u Prilogu 2 »Čestota Petrićevih pozivanja na izvore u Panarchiji«, pp. 81–83, na p. 81.

razloga: novoplatonovac mu je bio izvor pri odabiru sedam fragmenata za zbirku *Oracula Chaldaica*.¹⁵ Kad je Petrić u 16. knjizi *Panarhije* prikazao recepciju Zoroastrova nauka o razumu, u nju je uključio i dva podatka o Damasciju: da je izložio 28 Zoroastrovih proroštava i da su o njima komentare sastavili »Sirijan i njegov učenik Proklo«.¹⁶

Ivan Damaščanski crkveni je naučitelj i svetac,¹⁷ djelovao je na razmeđu 7. i 8. stoljeća, a potkraj života, između 742. i 749. godine,¹⁸ napisao i pregledao svoje glavno djelo *Πηγὴ γνώσεως* (*Izvor znanja*), koje se sastoji od triju različitih spisa. To su:

1. filozofski spis *Κεφάλαια φιλοσοφικά* (*Capita philosophica* ili, udomaćenije, *Dialectica* na latinskom; *Filozofska poglavlja* ili, udomaćenije, *Dijalektika* na hrvatskom), koji znatno crpi iz spisa *Isagoge* što ga je napisao Profirije, novoplatonovac iz trećega stoljeća;
2. kontroverzistički spis o povijesti hereza *Περὶ αἱρέσεων* (*Liber de haeresibus* ili, kako stoji u Migneu, *De centum haeresibus compendium* na latinskom, *O herezama* na hrvatskom), neka vrsta prijepisa ili preradbe spisa *Panarion* grčkoga biskupa Epifanija iz četvrtoga stoljeća;

¹⁵ Usp. Petrić, *Zoroaster* (2011), u vv. 2, 3, 5, 11, 45, 48 i 58 u grčkom izvorniku *Kaldejskih proroštava* na pp. 189–192.

U bilješkama Nine Zubovića uz transkripciju grčkoga izvornika *Kaldejskih proroštava* Damascije je kao izvor Petrićevih fragmenata naveden čak 26 puta.

¹⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.4.:

»Damascius enim, ut iam dixi, XXVIII [oracula] citat, quae et eius discipulus Syrianus et huius Proclus commentariis illustrarunt, <...>«

Usp. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia IX, f. 19.2.: »(Idem Damascius citat XXVIII [oracula].)«

¹⁷ Za osnovne biografske podatke o Ivanu Damaščanskome vidi natuknice u enciklopedijama engleskog govornog područja: Bonifatius Kotter, »John Damascene, St.«, u: *New Catholic Encyclopedia*, Volume VII (Washington, D.C.: The Catholic University of America, 1967), pp. 1047–1049; Alexander Kazhdan, »John of Damascus«, u: Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 2 (New York – Oxford: Oxford University Press, 1991), pp. 1063–1064; Ken Parry, »John of Damascus (c. 665–749)«, *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*, edited by Ken Parry, David J. Melling, Dimitri Brady, Sidney H. Griffith and John F. Healey (Oxford: Blackwell Publishers, 1999), pp. 270–271; Thomas FitzGerald, »John of Damascus«, u: *The Encyclopedia of Christianity*, Volume 3, English translation, ed. Erwin Fahlbusch, Jan Milič Lochman, John Mbiti, Jaroslav Pelikan and Lukas Vischer (Michigan – Cambridge, UK – Leiden – Boston: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2003), pp. 70–71.

Što se tiče Katoličke Crkve, naučiteljem Crkve proglasio ga je Papa Lav XIII. 19. kolovoza 1890. dekretom *Urbis et Orbis*.

¹⁸ Usp. Saint John Damascene, *De fide orthodoxa: Versions of Burgundio and Cerbanus*, edited by Eligius M. Buytaert (New York: The Franciscan Institute St. Bonaventure, 1955), u: »Introduction«, pp. VI–LIV, na p. VI:

»His greatest work is the *Source of Knowledge*, which he composed and revised between 742 and 749.«

3. teološko-filozofska sinteza pravovjerja Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως (*Expositio accurata fidei orthodoxae* ili kraće *Expositio fidei* ili najudomaćenije *De fide orthodoxa* na latinskom; *Točno izlaganje pravovjerja* ili, kraće, *Izlaganje vjere* na hrvatskom), izvorno, najpoznatije i najutjecajnije djelo Damašćanskoga, koje sintetizira grčku patrističku tradiciju i povezuje je s aristotelizmom.¹⁹

Izlaganje vjere Ivana Damašćanskoga prevedeno je na latinski u 12. stoljeću te je u latinskim rukopisima i izdanjima razdijeljeno u četiri knjige: u prvoj se knjizi obrađuje poimanje Boga i nauk o Presvetom Trojstvu, druga se

¹⁹ Usp. četiri dobra enciklopedijska prikaza *Izvora znanja* Ivana Damašćanskoga koji uključuju opis njegove filozofske komponente: John Bonaventure O'Connor, »St. John Damascene.«, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 8 (New York: Robert Appleton Company, 1910), na mrežnoj adresi: <http://www.newadvent.org/cathen/08459b.htm> (pristupljeno 12. 4. 2020):

»The *Fountain of Wisdom* is divided into three parts, namely, *Philosophical Chapters* (*Kephalaia philosophika*), *Concerning Heresy* (*Peri aireseon*), and *An Exact Exposition of the Orthodox Faith* (*Ikdoxis akribes tes orthodoxou pisteos*). The title of the first book is somewhat too comprehensive for its contents and consequently is more commonly called *Dialectic*. With the exception of the fifteen chapters that deal exclusively with logic, it has mostly to do with the ontology of Aristotle. It is largely a summary of the *Categories* of Aristotle with Porphyry's *Isagoge* (*Eisagoge eis tas kategorias*). It seems to have been John Damascene's purpose to give his readers only such philosophical knowledge as was necessary for understanding the subsequent parts of the *Fountain of Wisdom*. <...> The second part, *Concerning Heresy*, is little more than a copy of a similar work by Epiphanius, brought up to date by John Damascene. The author indeed expressly disclaims originality except in the chapters devoted to Islamism, Iconoclasm, and Aposchitae. To the list of eighty heresies that constitute the *Panarion* of Epiphanius, he added twenty heresies that had sprung up since his time. <...> *Concerning the Orthodox Faith*, the third book of the *Fountain of Wisdom*, is the most important of John Damascene's writings and one of the most notable works of Christian antiquity. Its authority has always been great among the theologians of the East and West. Here, again, the author modestly disavows any claim of originality — any purpose to essay a new exposition of doctrinal truth. He assigns himself the less pretentious task of collecting in a single work the opinions of the ancient writers scattered through many volumes, and of systematizing and connecting them in a logical whole. It is no small credit to John of Damascus that he was able to give to the Church in the eighth century its first summary of connected theological opinions. At the command of Eugenius III it was rendered into Latin by Burgundio of Pisa, in 1150, shortly before Peter Lombard's *Book of Sentences* appeared. This translation was used by Peter Lombard and St. Thomas Aquinas, as well as by other theologians, till the Humanists rejected it for a more elegant one.«;

The New Encyclopaedia Britannica (*Micropaedia*), ed. Philip W. Goetz, Volume 6 (Chicago: The University of Chicago, 1986), p. 582; *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*, ed. Ken Parry, David J. Melling, Dimitri Brady, Sidney H. Griffith & John F. Healey (Oxford: Blackwell Publishers, 1999), p. 270; *The Encyclopedia of Christianity*, Volume 3, ed. Erwin Fahlbusch et al., translation Geoffrey W. Bromiley (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2003), p. 71.

Nadalje u bilješkama: O'Connor, »St. John Damascene« (1910).

knjiga bavi kozmološkim i psihološkim temama, treća je pretežito usmjerena na kristološke i mariološke teme, a četvrta na soteriološke i eshatološke teme.

U prijevodu odlomka iz devete knjige *Panarhije* na f. 20.1 dva puta stoji Damascije, iako u izvorniku prvi put stoji *Io. Damascenus*, a drugi put *Damascenus*. *Damascenus* u petnaestoj knjizi *Panarhije* na f. 31.1 ponovo je 'prepoznat' kao Damascije.

Petrićev tekst u šesnaestoj knjizi *Panarhije* na f. 33.3 bio je dobra prilika da se uoči kako su *Damascius* i *Ioannes Damascenus* dva različita pisca, jer se obojica spominju u istom odlomku:

»A takvu zbrku poredaka, Božanstvo – kao najsavršenije – niti ikako trpi, niti može trpjeti. Ipak su ta tri reda veliki platonici, pošavši od Ammonija Sakusa (Plotin, Porfirije, Amelije, Teodor Azinej, Jamblih, Sirijan, Proklo, Hermija, Damascije, Olimpiodor) točno slijedili. Oni su Boga oca postavili iznad svih razuma. A prije njih je isto to na mnogim mjestima učinio božanstveni Dionizije Areopagita. A isto i Damascije [treba ispraviti: Ivan Damaščanski].«²⁰

Napokon u istoj, šesnaestoj knjizi *Panarhije* na ff. f. 34.4–35.1 Ladan točno prevodi *Io. Damascenus* kao »Ivan Damaščanin«, a ne kako je uobičajeno u hrvatskoj kršćanskoj literaturi – Ivan Damaščanski:

»Niti Ivan Damaščanin, koji je živio tristo godina nakon Dionizija, a dvije stotine poslije Amonija, i skupio toliki broj imena za Boga iz djela naših najstarijih [treba ispraviti: starijih] bogoslova, nikada nije nazivao razumom ni Trojstvo ni Boga oca [treba ispraviti: Boga Oca].«²¹

Ladan *Damascenus* prevodi kao Damascije još triput: u 16. knjizi *Panarhije* na f. 35.1 i u 22. knjizi *Panarhije* na f. 47.1 i f. 47.3.

Ista se zamjena identiteta ponavlja u *Panpsihiji*, koju je također preveo Ladan. U četvrtoj knjizi *Panpsihije* na f. 55.2 u latinskom izvorniku stoji *Damascenus*, a Ladan to prevodi »Damascije«.

²⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 33.3:

»Quam confusionem ordinum divinitas, uti perfectissima, nequaquam vel patitur vel pati potest. Hos tres ordines Platonici magni, ab Ammonio Sacco profecti, Plotinus, Porphyrius, Amelius, Theodorus Asinaeus, Iamblichus, Syrianus, Proclus, Hermias, Damascius, Olympiodorus, sunt ad amussim [corr. ex ammusim] secuti. Et Deum Patrem supra intellectus omnes statuerunt. Quod ante eos Divus Dionysius Areopagita multis locis fecerat. Et Ioannes Damascenus fecit.«

²¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.4–35.1:

»Neque vero Io. [annes] Damascenus, qui post Dionysium CCC, post Ammonium CC annis floruit, et tot numero Dei nomina ex vetustioribus theologis nostratibus collegit, Trinitatem aut Deum Patrem intellectum appellavit umquam.«

Imena osoba u kršćanskom nauku o Presvetom Trojstvu vlastita su imena i stoga se pišu velikim slovom: Bog Otac, Bog Sin, Bog Duh Sveti.

Napokon, ni prevoditelj *Pankozmije* Serafin Hrkać ne 'prepoznaje' Ivana Damaščanskoga. U petoj knjizi *Pankozmije* na f. 77.1 u izvorniku stoji genitiv *Damasceni*, a Hrkać prevodi: »Damascija«. U petnaestoj knjizi *Pankozmije* na f. 97.2 u latinskom izvorniku stoji *Damascenus*, a Hrkać prevodi s »Damascije«. U sedamnaestoj knjizi *Pankozmije* na f. 105r ime Ivana Damaščanskoga pojavljuje se dva puta, prvi put kao *D.[ivus] Damascenus*, a drugi put kao *Damascenus*, a Hrkać oba puta prevodi s »Damascije«.

»Drugi pako, koje navodi sv. Toma (I dio i pit. 60 čl. 3) po toj izreci Salamunovoj smatraju kako su Sunce, Mjesec i zvijezde obdareni dušom, kao platonici i Origen. A i sv. Jeronim, objašnjavajući tu Salamunovu izreku. Sv. Bazilije i Damascije [treba ispraviti: sv. Ivan Damaščanski] opet su oprečna mnijenja razumijevajući kako tu duh nije samo Sunce, nego duša nebesa ili anđeoska narav što upravlja Suncem. <...> Bazilije i Damascije [treba ispraviti: Damaščanski] ne prekoravaju one koji prema posljednjem razumijeću vjeruju da zvijezde imaju dušu ili da su živa bića, kao što su vjerojatno mislili i Filon, Sveti Jeronim i možda Origen; ali njih opet opovrgavaju oni koji smatraju da zvijezde imaju dušu i naučavaju da su zvijezde živa bića prema prvom načinu shvaćanja.«²²

Dakle neugodan previd više se puta potkrao i Ladanu i Hrkaću, ali i stručnom redatoru Kruni Krstiću i priređivaču Vladimiru Filipoviću. Jedino mjesto u hrvatskom prijevodu *Nove sveopće filozofije*, na kojem je ime Ivana Damaščanskoga pravilno prevedeno, nalazi se u 16. knjizi *Panarhije* na f. 34.4, gdje je prevedeno kao »Ivan Damaščanin«.

Drugo, Petrić je očito mislio da je Ivan Damaščanski (oko 675. – 749) djelovao prije Grgura Nazijanskoga (329. – 390), a danas se pouzdano zna da je Grgur djelovao tri i pol stoljeća prije Damaščanskoga.²³

²² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia XV, f. 105r:

»Alii vero, quos nominat D.[ivus] Th.[omas] I. part. et quest. 60 art. 3, ex hoc dicto Salomonis senserunt Solem et Lunam atque sidera esse animata, ut Platonici, Origenes etiam. Necnon et D.[ivus] Hieronymus exponens hoc dictum Salomonis. D.[ivus] Basilius vero et D.[ivus] Damascenus sunt contrariae opinionis, intelligentes nomine spiritus non ipsum Solem, sed animam coeli vel naturam angelicam praesidentem esse Soli. <...> Basilius et Damascenus non repraehendunt eos qui iuxta posteriorem intellectum credunt astra esse animata vel animalia, ut verisimile est sensisse Philonem atque Divum Hieronymum, forte etiam Origenem, sed eos duntaxat refellunt qui stellas animatas et sidera docuerunt esse animalia iuxta priorem intelligendi modum.«

²³ Vidi npr. Juraj Pavić i Tomislav Zdenko Tenšek, *Patrologija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003), o Grguru Nazijanskome na pp. 191–193; o Ivanu Damaščanskome na pp. 304–308. te p. 304 i dalje.

Glede osnovnih biografskih podataka za Ivana Damaščanskoga primjerice vidi i: Johannes M. Hoeck O. S. B., »Geleitwort«, u: *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, herausgegeben vom Byzantinischen Institut der Abtei Scheyern, besorgt von P. Bonifatius Kotter O. S. B. (Berlin: Walter de Gruyter, 1969), p. V:

Treće, od Mignea do danas u razdiobi prve knjige latinskoga prijevoda *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga ne postoji osamnaesto poglavlje. Ali su u Petrićevo vrijeme postojali tiskani latinski prijevodi, u kojima prva knjiga ima 19 poglavlja, za razliku od današnjih 14. Primjer takvog djela je izdanje *De orthodoxa fide liber* koje objavljuje latinski prijevod koji potpisuje Jacques Lefèvre d'Étaples, a 18. poglavlje prve knjige u tom je prijevodu naslovljeno »Collectanea de deo, patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu. Cap. XVIII.«²⁴ Da bi se identificirao Petrićev navod iz Ivana Damaščanskoga i ocijenio njegov kontekst, treba proučiti poglavlja u kojima istočni crkveni naučitelj u svom glavnom djelu raspravlja o Duhu Svetom. Prema Lefèvreovu latinskom prijevodu, Duh Sveti jest tema u dvanaest poglavlja prve knjige *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga: od sedmoga poglavlja »De spiritu sancto.« do osamnaestoga poglavlja »Collectanea de deo, patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu.«²⁵

Lefèvreov je latinski prijevod uključen u dvojezično izdanje *Beati Ioannis Damasceni opera* objavljeno u Bazelu 1559. godine, u kojem su usporedo otisnuti grčki izvornik i latinski prijevod, popraćeni opsežnim komentarom.²⁶

»Das umfangreiche und vielschichtige Schrifttum des Johannes von Damaskos (etwa 650-750) umspannt den ganzen Bereich der mit ihm endenden patristischen Periode der griechischen Theologie.«;

Katerina Ierodiakonou and Börje Bydén, »Byzantine Philosophy« (2018), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, dostupno na mrežnoj adresi: <https://plato.stanford.edu/entries/byzantine-philosophy/> (pristupljeno 2. 5. 2019).

²⁴ Primjer takvog djela je izdanje: Ioannis Damasceni *De orthodoxa fide liber*, cum adiecta ad litteram explanatione secundo aeditus in lucem est et absolutus. (Parisiis: Per Henricum Stephanum, 1519), s napomenom o prevoditelju i komentatoru na f. 3r: »interprete Jacobo Fabro Stapulensi, interiecta Iudoci Clichtouei Neoportuensis doctoris theologi explanatioine.«, u poglavlju »Collectanea de deo: patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu. Cap. XVIII.«, ff. 29v–30r.

Dostupno na mrežnoj stranici: <https://books.google.hr/books?id=B-9aAAAAcAAJ&hl=hr&pg=PA1#v=onepage&q&f=false> (pristupljeno 15. 9. 2020)

Nadalje u bilješkama: Damascenus, *De orthodoxa fide liber* (1519).

Usp. primjedbu o strukturi latinskoga prijevoda *De fide orthodoxa* u: Ioannes Damascenus, »Expositio accurata fidei orthodoxae«, u: Ioannis Damasceni <...> *opera omnia quae exstant*, et ejus nomine circumferuntur <...>, Patrologiae Graecae tomus XCIV (Lutetiae Parisiorum: Excudebatur et venit apud J.–P. Migne, editorem, 1864), coll. 789–1228, u coll. 781–782:

»Tritam apud Latinos libri *De fide orthodoxa* in quatuor itidem libros partitionem nullus Graecus codex exhibet, nec editio Graeca Veronensis.«

Nadalje u bilješkama: Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94).

²⁵ Damascenus, *De orthodoxa fide liber* (1519), ff. 12r–31v.

²⁶ Ioannes Damascenus, »Orthodoxae fidei accurata editio«, Jacobo Fabro Stapulensi interprete, pia ac erudita Iodoci Clichtovei Neoportuensis enarratione illustrata, u: *Beati Ioannis Damasceni opera* (Basileae: Per Henrichum Petri, 1559), pp. 1–414.

Nadalje u bilješkama: Damascenus, »Orthodoxae fidei accurata editio« (1559).

A to znači da je u bazelskom izdanju 1559. objavljen spis *De fide orthodoxa* s istom organizacijom teksta na koju upućuje Petrić u svom navodu objavljenom u devetoj knjizi *Panarhije* (sl. 1, sl. 2). Tim se izdanjem Petrić mogao poslužiti, ali se mogao poslužiti i nekim drugim tiskanim izdanjem grčkoga izvornika (1531, 1548, 1575), na koje je još 1910. upozorio O'Connor u svojoj natuknici o Damaščanskom u *The Catholic Encyclopaedia*.²⁷

Cresanin se mogao poslužiti glavnim djelom *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga i u rukopisu: u zbirci grčkih rukopisa koje je Petrić prikupio na Cipru i 1575. godine prodao španjolskom kralju Filipu II. za dvorsku knjižnicu u Escorialu bila su i tri rukopisa Ivana Damaščanskoga:

»38. Damasceni *Philosophia*.

<...>

52. Jo.[annis] Damasceni *de sacris imaginibus*.

<...>

74. Jo.[annis] Monachi *Philosophia*.«²⁸

Dva su rukopisa Ivana Damaščanskoga u spomenutom prodajnom katalogu bila naslovljena *Philosophia*, ali nije poznato što su sadržavali – samo *Capita philosophica* ili i *De fide orthodoxa*. Petrić se prije prodaje mogao pobrinuti za prijepis rukopisa Ivana Damaščanskoga ako je tada procijenio da će mu biti važan za daljnja istraživanja.

Zahvaljujem se glavnom uredniku dr. Ivici Martinoviću što me upozorio na postojanje ovoga bazelskoga izdanja.

²⁷ O tiskanim grčkim izdanjima spisa *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga usp. O'Connor, »St. John Damascene« (1910):

»The first Greek edition of any of the works of John Damascene was that of the *Exact Exposition of the Orthodox Faith* brought out at Verona (1531) under the auspices of John Matthew Gibertus, Bishop of Verona. Another Greek edition of the same work was published at Moldavia (1715) by John Epnesinus. It was also printed in a Latin edition at Paris (1507), by James Faber. Henry Gravius, O.P., published a Latin edition at Cologne (1546) which contained the following works: *Dialectic, Elementary and Dogmatic Instruction, Concerning the two Wills and Operations*, and *Concerning Heresy*. A Greek-Latin edition with an introduction by Mark Hopper made its appearance at Basle (1548). A similar edition, but much more complete was published at the same place in 1575.«

²⁸ Emil Jacobs, »Francesco Patricio und seine Sammlung griechischer Handschriften in der Bibliothek des Escorial«, *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 25 (Leipzig, 1908), pp. 19–47, o rukopisima Ivana Damaščanskoga u popisu: »Catalogus librorum Graecorum manuscriptorum: quorum plerisque Franciscus Patricius è Cypro advexit: <...>«, pp. 34–43, na pp. 38, 40 i 43.

Usp. Vesna Cvjetković Kurelec, »Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića«, *Filozofska istraživanja* 19 (1999), pp. 23–35, na pp. 23 i 25 u bilješkama 3 i 4 te na pp. 30–31; Balić, »Izvori Petrićeve *Panarchije*« (1999), pp. 60–61 i u bilješci 134.

Slika 2. Četiri atributa Duha Svetoga u dvojezičnom grčko-latinskom bazelskom izdanju djela Ivana Damaščanskoga koje je atribute Petrić citirao u devetoj knjizi *Panarhije*. Ioannes Damascenus, »Orthodoxae fidei accurata editio«, Jacobo Fabro Stapulensi interprete, u: *Beati Ioannis Damasceni opera* (Basileae: Per Henrichum Petri, 1559), p. 61.

U Migneovu izdanju unutar *Patrologia Graeca* nauk o Duhu Svetom izložen je u prvoj knjizi od sedmoga poglavlja »De spiritu sancto, probatio ducta ex ratione.« (Περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, συλλογιστικὴ ἀπόδειξις.) do trinaestoga poglavlja »De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit.« (Περὶ τόπου Θεοῦ, καὶ ὅτι μόνον τὸ Θεῖον ἀπερίγραπτον).²⁹ Jednako tako, u Kottorovu kritičkom izdanju grčkoga izvornika izložen je od sedmoga poglavlja »Περὶ πνεύματος ἁγίου« do trinaestoga poglavlja »Περὶ τόπου θεοῦ καὶ ὅτι μόνον τὸ θεῖον ἀπερίγραπτον«.³⁰ U bazelskom dvojezičnom izdanju s Lefèvreovim latinskim prijevodom iz 1559. godine nauk o Duhu Svetom izložen je u prvoj knjizi od sedmoga poglavlja »De spiritu sancto rationalis demonstratio.« do osamnaestoga poglavlja »Collectanea de deo, patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu.«³¹

Nakon što je u šestom poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa* objasnio da Logos Božji (*Verbum Dei*) nužno ima i Duha, Damašćanski u slijedećem, sedmom poglavlju iste knjige razumski (*ex ratione*) dokazuje postojanje Duha Svetoga.³² Nakon što je upozorio da ni čovječji logos nije bez duha, Damašćanski dakako pravi razliku između Božjega i čovjekova duha, naglašavajući da je ljudski duh ipak nešto drugo spram Božjega: s obzirom na jednostavnu i nesloženu božansku narav valja priznati kako postoji Duh Božji, a razlog tome je što Logos Božji nije nedostatniji od ljudskoga, kad je već čovjek obdaren duhom. Ali se Duha Svetoga, upozorava crkveni naučitelj, ne smije zamišljati kao nešto strano što izvana ulazi u Boga, kao što je to slučaj s ljudskim duhom, odnosno s čovjekom koji je složeno biće.

Duha treba shvaćati dvojako – i unutar božanskoga jedinstva i u svojoj posebnosti kao hipostazu ili osobu:

»Osim toga, Duh ne može biti odijeljen ni od Boga u kojem jest ni od Sina čiji je pratilac, niti se napokon tako razlijeva da posve iščezne, nego jednako kao

²⁹ Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), coll. 803–858.

³⁰ *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, herausgegeben vom Byzantinischen Institut der Abtei Scheyern, Π Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, *Expositio fidei*, besorgt von P. Bonifatius Kotter O. S. B. (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1973), I 7–13.

Nadalje u bilješkama: Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973).

³¹ Damascenus, »Orthodoxae fidei accurata editio« (1559), pp. 19–63.

³² Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 7, 1–40; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 804C–808B, latinski prijevod u coll. 803C–807B, u poglavlju »Lib. I., Cap. VII, De Spiritu sancto, probatio ducta ex ratione.«

Postoji i srpski prijevod: Sveti Jovan Damaskin, *Istočnik znanja*, preveo sa jelskoga izvornika Stanimir Jakšić (Beograd: Jasen; Nikšić: Bijeli Pavle; 2006), u sedmom poglavlju »Racionalni dokaz o Svetome Duhu«, pp. 152–153.

Nadalje u bilješkama: Damaskin, *Istočnik znanja* (2006).

Riječ postoji po sebi i u vlastitoj osobi, živi, slobodne je volje, pokreće se svojom silom, djelatan je, uvijek želi dobro i za sve što je nakanio ima snagu popraćenu voljom. I kao što nije imao početak, ne će imati ni kraj. I nikad nije Otac bez Riječi ni Riječ bez Duha.«³³

U nastavku Damaščanski pronicljivo zaključuje da se »jedinštvom naravi« (*unitas naturae*) ukida grčka zabluda mnogoboštva, a prihvaćanjem Logosa i Duha prevladava židovski nauk o jednosti Boga. Stoga, za Damaščanskoga i od židovstva i od grčkoga poganstva ostaje neka »korist«: od židovstva jedinstvo biti, a od grčkoga nasljeđa razlikovanje osobā (hipostazā).³⁴

Dakako, Damaščanski se osim ovoga razumskoga dokaza u istom poglavlju poziva i na Sveto Pismo, osobito na Davidove *Psalme* i jednom na *Joba*.³⁵ Tako Ivan Damaščanski podsjeća da već David o Logosu pjeva: »Dovijeka, o Jahve, riječ tvoja ostaje, stalna poput nebesa.« (Ps 119, 89) Također David kaže: »Riječ svoju posla da ih ozdravi i život im spasi od jame grobne.« (Ps 107, 20), a Damaščanski komentira da se usmena riječ niti šalje niti ostaje dovijeka. Crkveni naučitelj prilaze i dva Davidova iskaza o Duhu: »Pošalješ li dah svoj, opet nastaju, i tako obnavljaš lice zemlje« (Ps 104, 30) i »Jahvinom su riječju nebesa sazdana i dahom usta njegovih sva vojska njihova« (Ps 33, 6). U svom se tumačenju Damaščanski jednom poziva i na *Joba*: »Ta i mene je duh Božji stvorio, dah Svesilnoga oživio mene« (Job 33, 4).³⁶

³³ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 7, 18–27; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 805 BC, latinski prijevod u col. 806 BC, u poglavlju »[Lib. I.] Cap. VII. De Spiritu sancto, probatio ducta ex ratione.«:

»<...> quae praeterea, [Spiritus] nec a Deo in quo est, nec a Verbo, cuius comes est, disjungi queat: nec denique ita dilabatur, ut omnino esse desinat; verum aequae ac Verbum, per se, inque persona propria consistat, vivat, libere velit, suapte vi moveatur, efficax sit, bonum semper velit, atque ad id omne, quod decreverit, concurrentem cum voluntate potentiam habeat, ejusque naturae sit, ut nec principium habuerit, nec finem habitura sit. Neque enim Patri Verbum unquam defuit, nec Verbo Spiritus.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 152.

³⁴ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 7, 28–32; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 805C–808A, latinski prijevod u coll. 806C–807A:

»Trinitate Gentilismus et Judaeismus explosi. – Atque hac ratione, per naturae quidem unitatem, gentilium multos deos asseruntium error admittitur; rursusque admissis Verbo et Spiritu, Judaeorum dogma evertitur, remanetque quod in utraque secta commodi est: ex Judaica nimirum sententia unitas naturae; ex gentilismo autem personarum sola distinctio.«

³⁵ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 7, 32–45; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 808AB, latinski prijevod u col. 807AB.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 152–153.

³⁶ Svi navodi potječu iz: *Biblija: Stari i Novi zavjet*, glavni urednici Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, preveli Antun Sović, Silvije Grubišić, Filibert Gass, Ljudevit Rupčić (Zagreb:

Na početku osmoga poglavlja prve knjige, naslovljenog »De Sancta Trinitate«, Ivan Damaščanski očituje što kršćanin vjeruje. U dugi niz Božjih atributa crkveni naučitelj uvrštava i ove:

»Stvoritelj svih stvorenja, tvorac svega vidljivoga i nevidljivoga; koji sve održava, sve provida, sve sadržava i nad svime vlada; <...>; nema nikakve opreke i sve ispunjava; ničim nije obuhvaćen, nego sve sâm obuhvaća i održava i izvorno posjeduje; posve poniče sva bivstva, daleko nadmašuje sve stvari i biti kao onaj koji je nadbivstven i uzvišeniji od svakoga bića; odličniji božanstvom, dobrotom, puninom [od svega što postoji].«³⁷

U istom poglavlju Ivan Damaščanski Duhu Svetom pridružuje ove attribute:

»nestvoren, potpun, stvoritelj, koji sve sadržava i svime upravlja, sve tvori, sve-moguć, beskonačne moći; upravlja svim stvorenjima, a ne podliježe vladavini nijednoga stvorenja; obožuje, a sam ne biva obožen; sve ispunjava, a sam ne biva ispunjen; čini sebe dionikom, a nije dionik drugome; posvećuje, a ne posvećuju ga; Paraklet, to jest Tješitelj, koji dopušta/prima ponizne molbe svih.«³⁸

U desetom poglavlju Damaščanski raspravlja *de divina unione et distinctione*, dakle o Božjem jedinstvu i o razlikovanju triju osoba u Bogu.

Napokon, treba osobito upozoriti na trinaesto poglavlje prve knjige *De fide orthodoxa* gdje Damaščanski sažima svoj nauk o Trojstvu, a o Duhu Svetom

Kršćanska sadašnjost, 1990).

Nadalje u bilješkama: *Biblija* (KS 1990).

³⁷ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 8, 1–15; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 808CD, latinski prijevod u col. 807CD, u poglavlju »[Lib. I] Cap. VIII. De sancta Trinitate«:

»Credimus igitur in unum Deum, <...>, rerum omnium conditricem, tam visibilium quod invisibilium effectricem, omnium conservatricem, omnibus providentem, omnia continentem ac regentem, perpetuumque ac immortale regnum in omnia obtinentem; nihil contrarium habentem, omnia implentem; a nulla re comprehensam, imo vero ipsam universa complectentem et continentem ac prae-habentem, substantias omnes sine pollutione penetrantem, ultra res omnes et essentias longe provec-tiorem, ut quae supersubstantialis est, omnibusque entibus sublimior; divinitate, bonitate, plenitudine superiorem; <...>«.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 153–154.

³⁸ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 8, 172–181; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 821BC, latinski prijevod u col. 822BC, u poglavlju »[Lib. I] Cap. VIII. De sancta Trinitate«:

»De Spiritu sancto. Ignotum nobis ut distinguantur in Deo generatio et processio.

Eodem etiam modo credimus in Spiritum Sanctum, <...> increatum, plenum, conditorem, continentem omnia ac moderantem, omnium effectorem, omnipotentem, infinitae potentiae, creatis omnibus imperantem, nulliusque imperio subjacentem; qui deos facit, non deus fit; qui implet, nec impletur; qui participatur, nec participat; sanctificat, nec sanctificatur; Paracletum, hoc est, consolatorem, ut qui universorum admittat obsecrationes, <...>«.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 160–161.

govori ovim riječima:

»πάντα τῆ οὐσίας πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν.«³⁹

Ovaj je citat Petrić preuzeo u zaključku devete knjige *Panarhije*, a u skraćenom obliku uvrstit će ga u petu knjigu *Pankozmije*.⁴⁰ Oba puta ne spominje naziv glavnoga djela Ivana Damašćanskoga iz kojega odabire citat. Podrazumijeva dakle da će njegovu čitatelju biti poznato kako crpi iz glavnoga djela *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskoga, i to iz prve knjige u kojoj je sustavno izložen nauk o Presvetom Trojstvu.

U izdanju Lefèvreova latinskoga prijevoda spomenuti se Petrićev citat iz Damašćanskoga nalazi u 18. poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa*.⁴¹

Ovo je dakle nešto širi kontekst unutar kojega treba razumjeti rečenicu o Duhu Svetom, koju, za potrebe svoga dokaza, Frane Petrić navodi u svojoj knjizi »o jednom trojstvenom počelu«. Pritom naslov Petrićeve knjige »De uno trino principio« (»O jednom trojstvenom počelu«) korespondira s naslovom osmoga poglavlja prve knjige *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskoga koje je naslovljeno »De sancta Trinitate«.

Četvrto, u Petrićevu navodu iz Ivana Damašćanskoga u devetoj knjizi *Panarhije* na f. 20.1.2. važno je uočiti da Cresanin prvo donosi navod na grčkom iz djela *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskoga, a potom svoj latinski prijevod. A to je dokaz da se Cresanin pri pisanju svoga glavnoga filozofskog djela služio glavnim djelom *De fide orthodoxa* istočnoga crkvenoga naučitelja u njegovu grčkom izvorniku. A od 1571. običavao je Petrić sve grčke citate popratiti vlastitim prijevodom na latinski, kako dokazuju izdanja njegova djela *Discussiones peripateticae*,⁴² a jednako tako i *Nova de universis philosophia*.

³⁹ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 13, 80–82; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 856C, latinski prijevod u col. 855C, u poglavlju »[Lib. I] Cap. XIII. De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit.«:

»omnia essentia replens, omnia conservans; mundum implens per essentiam; cujus tamen potentiam mundus capere non possit.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 175.

⁴⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 77.1. Vidi poglavlje u petoj knjizi *Pankozmije* »De primario calore« u ovom članku.

⁴¹ Damascenus, *De orthodoxa fide liber* (1519), u poglavlju »Collectanea de deo: patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu. Cap. XVIII.«, f. 29v, n. 67:

»substantia implens, omnia continens mundumque substantialiter replens, in mundo secundum virtutem incomprehensibilis manens.«

⁴² Franciscus Patritius, *Discussionum peripateticarum tomi primi libri XIII* (Venetiis: Apud Dominicum de Franciscis, 1571); Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV* (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581).

To je još očitije u kritičkim izdanjima, gdje su svi grčki navodi premješteni u aparat uz

I doista, Petrićev latinski prijevod odabranoga citata iz Ivana Damaščanskoga razlikuje se od Lefèvreova prijevoda tiskanoga 1519. godine.

Peto, tvrdnje o Duhu Svetom u devetoj knjizi *Panarhije*, koje su potaknule Petrića da posegne za citatom iz *De fide orthodoxa*, treba promotriti iz perspektive dvaju različitih načina govorenja o Bogu. Da se o Bogu može govoriti na dva različita načina, Ivan Damaščanski podrobno razjašnjava u dvanaestom poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa*:

»Zbog toga se neka od Božjih imena, kojima se izjavljuje da on nadmašuje svaku bit, izriču nijekom [apofatički], kao kad se kaže: lišen biti, nevremenit, bez početka, nevidljiv: ne zato da bi on bio manji od ikoje stvari ili bi mu bilo što nedostajalo (tâ sve je Njegovo i postoji od Njega, po Njemu i u Njemu), nego zato jer je On uzvišen nad sve stvari. On dakle nije nešto od onoga što postoji, nego je iznad svega [što postoji].
Postoje i druga [Božja] imena, koja se izriču potvrdno [katafatički], naime ona koja o Njemu kažu da je uzrok svim stvarima.«⁴³

U svom glavnom djelu *De fide orthodoxa* na više mjesta Ivan Damaščanski niže Božje attribute, a osobito je u tom pogledu dojmljiv početak 14. poglavlja prve knjige »Proprietates seu attributa divinae naturae« (»Svojstva ili pridjevci božanske naravi«):

»Nestvoren i bez početka, besmrtn, beskonačan, vječan [= bez početka i kraja u vremenu], netvaran, dobar, djelotvorac, pravedan, prosvjeđujući, nepromjenjiv, ne može trpjeti, neopisiv, neobuhvatljiv, neodređen, netjelesan, neomeđen, nevidljiv, nepojmljiv, ničim ne oskudijeva, sam sebi vlast, slobodne odluke, svime vlada, oživljavatelj, svemoguć, beskonačne moći, posvećuje i priopćuje

transkripciju izvornika: Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum tomus secundus*, priredili Erna Banić-Pajnić, Luka Boršić i Mihaela Girardi-Karšulin (Zagreb: Institut za filozofiju, 2013); Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum tomus tertius*, uredile Mihaela Girardi-Karšulin i Olga Perić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2009); Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum tomus quartus*, priredili Mihaela Girardi-Karšulin, Ivica Martinović i Olga Perić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2012).

⁴³ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 12 (12b), 14–19; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 845CD; latinski prijevod u coll. 846CD–847A:

»*Dei nomina negantia, affirmantia. Quae optius de Deo dicantur nomina.* <...>
Quocirca ex divinis nominibus quaedam per negationem dicuntur, quibus essentiam omnem eum superare declaratur; velut cum essentiae expers, sine tempore, sine principio, invisibilis dicitur: non quod re ulla inferior sit, aut illi quidquam desit (ipsius enim sunt omnia, atque ex ipso, et per ipsum sunt, et in ipso constant), sed quia eminenti modo rebus omnibus excelsior est. Non enim quidquam est eorum quae sunt, sed super omnia. Sunt autem alia quae per affirmationem efferuntur; ea nimirum quae de eo dicuntur, ut est omnium rerum causa.«
Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 170–171.

sebe, sve sadržava i održava, ima promisao za sve: sve ovo i tomu slično ima po svojoj naravi, <...>.⁴⁴

Taj popis otkriva odnos niječnih i potvrdnih atributa u teologiji Ivana Damašćanskoga: niječni atributi pretežu nad potvrdnima; niječni atributi pret-hode potvrdnima. U izričaju »koji sve ispunjava bivstvom, koji sve sadržava, koji svijet ispunjava po bivstvu, koji je nedohvatljiv svijetu po možnosti«, na koji se Petrić poziva na f. 20.1 svoje *Panarhije*, Damašćanski o Duhu Svetom govori potvrdno ili katafatički. Petriću je dakle stalo istaknuti što Duh Sveti čini u čovjekovoj stvarnosti, a ne da on neusporedivo nadmašuje tu stvarnost.

U petnaestoj knjizi Panarhije »De intellectu«

Nakon što je u prvih četrnaest knjiga *Panarhije* raspravljao o jednoćama, bitima i istinskim životima (*de unitatibus et de essentiis et de vitis veris*), Petrić je petnaestom knjigom započeo raspravu »o razumu ili umu« (*de intellectu seu mente*).⁴⁵

Sažimajući dotadašnji rad u *Panarhiji*, creski je filozof smatrao prikladnim prvo uputiti na Ivana Damašćanskoga:

»Itaque dicimus a nobis ostensum esse, in verbo et unitate primaria omnia esse, quae sunt in uno patre Deo.

Πάντα γὰρ ἔχει, ὅσα ὁ γεννήτωρ ἔχει.

Omnia enim habet, quaecumque genitor habet.

Inquit Damascenus. Et ipsum met.

Omnia mihi tradita sunt a patre meo.«⁴⁶

U hrvatskom prijevodu Tomislava Ladana taj ulomak glasi:

»Kažemo, dakle, da smo pokazali kako su u riječi i prvotnoj jednoći sve one stvari koje su u jednome Bogu ocu.

‘Sve ima što god roditelj ima.’

⁴⁴ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 14, 1–10; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 860AB; latinski prijevod u col. 859AB:

»Increatum, et sine principio, immortale, infinitum, aeternum, materia vacans, bonum, opifex, iustum, illuminans, immutabile, impatibile, incircumscriptionum, incomprehensum, indefinitum, incorporeum, non limitatum, invisibile, cogitatu maius, nullius egens, merum ius sui et liberum arbitrium, omnium dominans, vivificans, omnipotens, infinitae potentiae, sanctificare ac communicatu esse, omnia continere et conservare, omnibusque providere. Haec omnia [et] similia suapte natura habet, <...>.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 176–177.

⁴⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XV »De intellectu.«, ff. 31.1–33.2.

⁴⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XV, f. 31.1.

Kaže Damascije [treba ispraviti: Damaščanski]. A on sâm [tj. Isus]:
 ‘Sve su mi stvari predane od oca mojeg.’⁴⁷

Gdje Damaščanski izriče tvrdnju: »Sve ima što god roditelj ima«? Ovu ili sličnu tvrdnju istočni crkveni naučitelj zapisao je na barem tri mjesta: u šestom poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa*, gdje raspravlja o Logosu Božjem, zatim u sedmom poglavlju treće knjige *De fide orthodoxa*, gdje raspravlja »o jednoj složenoj hipostazi Božje Riječi« (*de una Dei Verbi composita persona*), napokon i u već spominjanom trinaestom poglavlju prve knjige.

U šestom poglavlju prve knjige Damaščanski razjašnjava odnos između Oca i Riječi:

»Ὁ δὲ Θεὸς αἰεὶ ὢν, καὶ τέλειος ὢν, καὶ τέλειον καὶ ἐνυπόστατον ἔξει τὸν ἑαυτοῦ Λόγον, καὶ αἰεὶ ὄντα, καὶ ζῶντα, καὶ πάντα ἔχοντα ὅσα ὁ γεννήτωρ ἔχει.«⁴⁸

Dakle, budući da je Bog vjekovječan i savršen, ima i savršenu svoju Riječ, a ta Riječ »uvijek jest i živi i ima sve što ima Otac.«⁴⁹

U sedmom poglavlju treće knjige, da bi razjasnio tajnu Utjelovljenja Boga Logosa, Damaščanski još jednom razlaže odnos Oca i Logosa ovako:

»Προεῖναι μὲν οὖν ἀχρόνως καὶ ἀίδίως φαμὲν τὴν θεῖαν τοῦ Θεοῦ Λόγον ὑπόστασιν, ἀπλῆν, καὶ ἀσύνθετον, ἄκτιστον, καὶ ἀσώματον, ἀόρατον, ἀναφῆ, ἀπερίγραπτον, πάντα ἔχουσαν ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ὡς αὐτῷ ὁμοούσιον, τῷ τῆς γεννήσεως τρόπῳ, καὶ σχέσει τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως διαφέρουσαν, τελείως ἔχουσαν, οὐδέποτε τῆς πατρικῆς ἐκφοιτῶσαν ὑποστάσεως.«⁵⁰

Damaščanski ovdje tumači da božanska osoba Boga Logosa ‘prapostoji’ izvan svakoga vremena i vječno kao jednostavna i nesložena. Ona je nestvorena, bestjelesna, nevidljiva, nespoznatljiva i neopisiva. K tomu »ima sve što ima i Otac, jer je istobitna s Ocem i razlikuje se od osobe Oca načinom rođenja i odnosom.«⁵¹

⁴⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XV, f. 31.1.

⁴⁸ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 6, 9–11; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 804A.

⁴⁹ Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), latinski prijevod u col. 803AB, u poglavlju »[Lib. I] Cap. VI. De Verbo ac Dei Filio, probatio ducta a ratione.«

»At Deus, cum sempiternus perfectusque sit, perfectum quoque et subsistens, vereque existens Verbum suum habet; et quod semper sit, et vivat, et omnia habeat, quae Pater habet.«
 Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 151.

⁵⁰ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), III 7, 1–7; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 1008C.

⁵¹ Usp. latinski prijevod u: Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), u poglavlju »[Lib. III] Cap. VII. De una Dei Verbi composita persona.«, col. 1007CD:

»Divinam itaque Dei Verbi hypostasim dicimus ante omnia exstare, extra tempus omne et

Napokon, što je i najvažnije uočiti, Damašćanski istu tvrdnju uključuje i u već spominjano trinaesto poglavlje prve knjige, odnosno osamnaesto prema Lefèvreovu izdanju, gdje sažima svoj nauk o Trojstvu:

»Ο Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστι, καὶ πάντα ὅσα ἔχει, ἐξ αὐτοῦ, ἔχει.«⁵²

U nastojanju da uskladi svoju filozofiju s kršćanstvom Frane Petrić odabire neupitan crkveni autoritet, a takav je za njega nedvojbeno bio upravo Ivan Damašćanski. Rečenice koje Cresanin preuzima mogu se pronaći, kao što je vidljivo, u prvom navodu iz šestoga poglavlja prve knjige *De fide orthodoxa* gotovo doslovno. Drugi navod, iz sedmog poglavlja treće knjige Ivana Damašćanskoga, svojevrsna je inačica prvoga, a treći je navod najjezgrovitiji, jer ga Damašćanski izriče kad sažima pravovjerni nauk o Trojstvu. Kako je Petrić već citirao trinaesto poglavlje prve knjige, najvjerojatnije je da citat preuzima upravo iz toga poglavlja.

U šesnaestoj knjizi Panarhije »An Deus Pater sit intellectus«

U šesnaestoj knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »An Deus Pater sit intellectus?« (»Je li Bog Otac razum?«), Petrić najprije nudi svoje obrazloženje zašto se Zoroaster nije usudio Boga Oca nazvati razumom:

»Što je moglo biti uzrok, da se Zoroaster nije usudio nazvati razumom Boga Oca? Da li možda da ne načini *trećim* onoga koji je po svojoj naravi *prvi* od svih? Upravo to bijaše uzrokom. Ako je naime očinska *Monada* prva od svih, nju slijedi δύναις, očeva možnost, a nju πατρικὸς νοῦς, očev um – bez ikakve dvojbe, da je Oca nazvao *umom*, onda bi prvomu pripisao svojstvo drugoga ili trećega.«⁵³

sempiternae, simplicem nec compositam, increatae, incorporeae, invisibilem, a contactu alienam, et incircumscripam, omnia habentem, quae Pater habet, quia ejusdem cum eo substantiae est, et sola generationis ratione et relatione a Patris hypostasi discreta; <...>«.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 250.

⁵² Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 13, 70–71; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 856B, u latinskom prijevodu u col. 855B:

»Filius ex Patre est, et cuncta quae habet, ab ipso habet <...>«.

Usp. i Lefèvreov prijevod u: Damascenus, *De orthodoxa fide liber* (1519), Cap. XVIII, f. 29v:

»Filius ex Patre est, et omnia quaecunque habet, ab ipso habet.«

⁵³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 33.3:

»Quid potuit esse causae, cur Zoroaster non est ausus, Deum Patrem, intellectum appellare? An forte, ne qui primus omnium sui natura esset, ipse tertium faceret? Haec prorsus causa fuit. Nam si paterna Monas prima omnium est, eam sequatur δύναις, potentia Patris, et hanc πατρικὸς νοῦς, paterna mens; procul dubio, si Patrem mentem appellasset, secundi aut tertii proprietatem primo tribuisset.«

Kosopisom u hrvatskom prijevodu istaknuo prevoditelj Ladan.

Cresanin dodaje i drugi razlog – razlučivanje stvari u tri poretka po nalogu uma:

»Isto je došlo i po drugom razlogu, kad je, naime, višnje stvari razlučio u tri poretka po nalogu uma:

‘Na troje reče Um očev da se rasijeku sve stvari
Čija volja odobri, i sve se stvari rasjekoše.’

A to troje su redovi višnjih stvari: prvi *razumljivih (intelligibilia)*, drugi razumljivih i istodobno razumskih (*intellectualia*), a treći samo razumskih (*intellectualia*). Otac koji je samo razumljiv (*intelligibilis*), bio bi ili drugoga reda (razumljivih i razumskih stvari) ili trećega (samo razumskih stvari).«⁵⁴

Kako bi to potvrdio, Petrić se poziva na niz grčkih filozofa i dva kršćanska pisca Dionizija Areopagita i Ivana Damaščanskoga:

»A takvu zbrku poredaka, Božanstvo – kao najsvršenije – niti ikako trpi, niti može trpjeti. Ipak su ta tri reda veliki platonici, pošavši od Ammonija Sakasa (Plotin, Porfirije, Amelije, Teodor Azinej, Jamblih, Sirijan, Proklo, Hermija, Damascije, Olimpiodor), točno slijedili. Oni su Boga Oca postavili iznad svih razumâ. A prije njih je isto to na mnogim mjestima učinio božanstveni Dionizije Areopagita. A isto i Damascije [treba ispraviti: Damaščanski].

Dok je Hermes, veliki muž, (kao što vidjesmo) Boga Oca često u *Poemandru* nazivao umom. Ali poslije, u knjižici o zajedničkom umu i u drugoj o razumijeću, to više nije ponavljao. Te nigdje ni tu, ni na drugim mjestima, nije objasnio što je um, niti je izložio njegove sile ili čine, niti je razlučio njegove rodove.«⁵⁵

⁵⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 33.3:

»Idem alia quoque evenisset ratione. Nam cum ipse res superas in tres ordines distinxisset mentis iussu:

Εἰς τρία [*corr. ex τρία*] γὰρ νοῦς, εἶπε πατὴρ ὅς τε μνεσθαι ἅπαντα οὗ τὸ θέλειν κατένευσε, καὶ ἥδη πάντα ἐτέμητο.

‘In tria enim Mens dixit patris, secari omnia

Cuius velle assensit, et mox omnia sunt secta.’

Haec autem tria sint rerum superarum tres ordines: primus τῶν νοητῶν, intelligibilium; secundus τῶν νοητῶν καὶ νοερῶν, intelligibilium simul et intellectualium; tertius τῶν νοερῶν, intellectualium.

Pater, qui tantum intelligibilis est, fuisset, vel secundi ordinis intelligibilium et intellectualium, vel tertii intellectualium.«

Kosopisom u hrvatskom prijevodu istaknuo prevoditelj Ladan.

⁵⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 33.3–33.4:

»Quam confusionem ordinum divinitas, uti perfectissima, nequaquam vel patitur vel pati potest. Hos tres ordines, Platonicus magni, ab Ammonio Sacco profecti, Plotinus, Porphyrius, Amelius, Theodorus Asinaeus, Iamblichus, Syrianus, Proclus, Hermias, Damascius, Olympiodorus sunt ad amussim secuti. Et Deum Patrem supra intellectus omnes statuerunt. Quod ante eos Divus Dionysius Areopagita multis locis fecerat. Et Ioannes Damascenus fecit. Hermes autem vir ingens, Patrem Deum, uti vidimus, saepe in *Poemandro* mentem nominavit. Postea tamen libello de mente communi et alio de intellectione numquam id repetiit. Neque ullo ex his aut aliis locis, quid mens esset explicavit, neque vires aut actiones eius exposuit, neque genera distinxit.«

Pitanje »Je li Bog Otac razum?« Petrić nastavlja tumačiti pozivanjem na biblijske i filozofske autoritete starine, često popraćene navodima iz njihovih djela.⁵⁶ Poziva se tako na Mojsija, kojeg smješta po starosti iza Hermesa i za kojega tvrdi da u Petoknjižju ni na jednom mjestu ne spominje um. Ostali proroci, tvrdi Petrić, osim ljudskoga nisu poznavali nikakav drugi um. Potom se kronološki nadovezuje i na Grke. Orfej, s nadimkom Teolog, najstariji među njima, opjevao je u djelu *Sermo sacer* (*Sveti govor*) u 24 rapsodije nastanak razumnog i osjetilnog svijeta, a Petrić prosuđuje: ako je nešto rekao o umu, sve je to bilo u pričama.⁵⁷ Aglaofem, visoki svećenik orfičkih svetkovina u Lebethrisu trakijском i to poslije 640 godina, izgleda da nije ništa napisao o umu, a nije niti poučio svoga učenika Pitagoru. Petrić potom izlaže kronologiju propalih i sačuvanih djela o umu:

»Pitagorina *Sveta besjeda* u cijelosti je propala, kao i njegova druga knjiga napisana *Abaronu*, koju Proklo veliča. Propade i druga *Sveta besjeda* njegove kćeri *Arignote*, te još jedna njegova učenika Kekropa. Propadoše sve mnogobrojne pitagorejske knjige, osim dviju knjiga o prirodi, jedna *Timeja iz Lokride*, druga *Ocela iz Lukanije*, te *Kategorije* Arhite starijeg. Preostali su mnogi odlomci *Politike* i *Etike* [treba ispraviti: mnogi politički i etički odlomci], gotovo proročanski. O tima koje su što Platon što Aristotel napisali o čudoređu ili državi najjasnije je istraženo. Ali što su takvi i toliki muževi o samome Umu bilo mislili bilo pisali, od toga nije ostalo ništa.«⁵⁸

Ni Platon se, misli Petrić, nije iskazao umovanjem o umu:

»Platon nije baš mnogo umovao o Umu; ali je proročanski iznio ono izvedeno iz Zoroastrovih izvora.«⁵⁹

⁵⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, ff. 33.3–36.4.

⁵⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 33.4:

»Inter Graecos vero sapientes vetustissimus fuit Orpheus, qui cognomento Theologus est appellatus. Si quid de mente in *Sermone Sacro* dixit, in quo xxiiii rhapsodiis universam, et intelligibilis et sensibilis mundi fabricam cecinit, id totum sub fabulis fuit.«

⁵⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 33.4:

»Pythagorae vero *Sacer Sermo* integer periit, sicuti et alius eiusdem liber ad Abaron scriptus, quos Proclus celebrat. Periit quoque Arignotes eius filiae *Sacer Sermo* alius, et alius item Cercopis eius auditoris. Perierunt denique omnes tot numero Pythagoreorum libri praeterquam libelli duo de natura, alter Timaei Locri, alter Ocelli Lucani et Archytae senioris *Categoriae*. Supersunt multa politica et ethica fragmenta, fere divina. De quibus quidquid Plato quidquid Aristoteles de moribus aut republica scripserunt, eruta sunt clarissime. De Mente tamen, tot ac tanti viri quid senserint aut scripserint, extat nihil.«

Imena filozofa u hrvatskom prijevodu kosopisom istaknuo prevoditelj Ladan.

Naslove djela u latinskom izvorniku i hrvatskom prijevodu kosopisom istaknula autorica članka.

⁵⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 33.4–34.1:

»Plato quoque haud multa de Mente est philosophatus. Sed ea de Zoroastri fontibus derivata divine protulit.«

Ipak najviše je prigovora Cresanin uputio Aristotelu i njegovu razumijevanju razuma:

»Aristotel je opet cijelu znanost o umu i pobrkao i izopačio, uvodeći različite i između sebe razrožne razume. A od njih je glavni onaj o kojem kaže da dolazi izvana. Ako bi tko njega ili njegove upitao o tome – odakle dolazi i kojim načinom – ili ne bi čuo nikakva odgovora ili barem nikakva poduprta razlogom. Zatim je uveo neke druge: djelujuće, trpeće, moguće, tvarne, u možnosti, navičnosti (*in habitu*), u činu, teorijske i praktičke.

A kraj tolikih razuma nije razlučio razum od razbora (*a ratione*), od *dianoea*, od mnijenja (*ab opinatrice*), od mašte. Nego, što je još gore, taj je veliki filozof pridao razum i nekim pticama i zvijerima.«⁶⁰

Štoviše Aristotel i Boga, prvoga pokretača, »i naziva i čini razumom.«⁶¹ Petrić je nastojao ustanoviti je li o razumu nešto pisao Aristotelov nasljednik Teofrast, a nalaz mu glasi:

»A da li je pak Teofrast napisao što god o razumu, nismo pouzdano utvrdili.«⁶²

Aristotelovskoj tradiciji Petrić suprotstavlja platonovce: kad su pisali o umu, oni su pisali po božanskom nadahnuću (*divinitus*), a pritom su crpili iz Zoroastra, tj. iz njegovih božanskih spisa:

»U njega samoga [= Zoroastra] nisu samo (kao što smo vidjeli) tri reda, nego je gotovo potpuno objašnjena i priroda Uma; od toga ćemo ponešto prikazati, koliko je već preostalo u njegovim izrekama. On u ovoj izreci kaže da je jedan razum i razumljivi:

‘I jednoga razuma, koji je razumljivi (*intelligibilis*).’«⁶³

⁶⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.1:

»Aristoteles vero totam de mente scientiam et confudit et corrupit, intellectibus inductis variis et inter se discordibus. Quorum praecipuus is est, quem ait de foris venire. De quo, si quis eum aut suos interroget: unde veniat aut quo modo, responsum aut nullum audiet aut nulla fultum ratione. Deinde alios quosdam invexit: agentes, passivos, possibiles, materiales, in potentia, in habitu, in actu, theoricos, practicos. Neque tamen tot intellectibus, intellectum distinxit a ratione, a dianoea, ab opinatrice, a phantasia. Sed quod peius est, tam magnus philosophus intellectum avibus quibusdam et brutis tribuit.«

⁶¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.1:

»Et is idem, Deum motorem illum primum suum, intellectum et nominat et facit.«

⁶² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.1:

»An vero Theophrastus aliquid de intellectu scripserit, compertum non habemus.«

⁶³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.1:

»Sunt enim apud ipsum non solum tres ordines, quos vidimus, sed natura Mentis plene quasi explicita. Cuius aliquid, quod in oraculis eius extat, recenseamus. Is ergo intellectum unum, etiam intelligibilem esse dicit, hoc oraculo:

Καὶ τοῦ ἐνὸς νοῦ τοῦ νοητοῦ.

To je onaj prvi razum, nastavlja Petrić, koji je vrhunac, izvor i proizvođač ostalih umova, jer svako mnoštvo, i to u svakom poretku stvari, potječe od jednoga, a on je razumljiv sebi i razumijeva samog sebe. Navodeći i potkrepljujući rečeno iz Zoroastra Cresanin zaključuje da je prvi razum (*primus intellectus*), koji jest Bog, razumljiv prvo sebi, a onda drugima, tj. da je poput hrane onima što razumijevaju (*intelligentibus*). Ali, naglašava i još jednom upozorava Petrić, to se ne odnosi na Boga Oca, nego na »prvi razum, kojega je [Zoroaster] imenovao možnošću Očevom, i kojega je nazvao drugim i očinskim umom.«⁶⁴ Nakon takva tumačenja Zoroastrovih božanskih izvora Petrić pronalazi podudarnost između Zoroastrova nadahnuća i Damascijeva nauka o Trojstvu:

»A to je naprosto kako je Damascije izložio ἡ νοητὴ τριάς (razumljivo Trojstvo) i τὸ ἀπλῶς νοητόν (naprosto razumljivo), pod kojim je drugi red o kojem [Zoroaster] pjeva:

‘Jesu i razumljive i razumske stvari, koje dok razumiju bivaju razumljene.’⁶⁵

Taj drugi red biva razumljen od drugog nižeg reda umova koji je samo razumski (*intellectualis*). Ovaj ispod sebe nema drugog reda umova koji bi njega razumijevao doli razuma na kojem duše participiraju. Stoga Petrić zaključuje da je Zoroaster načinio tri stupnja božanskih stvari (*tres divinorum gradus*⁶⁶):

‘Et unius intellectus, qui est intelligibilis.’⁶⁴

Usp. Petrić, *Zoroaster* (2011), v. 47 na p. 191.

⁶⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.1.2:

»Sunt autem haec non de Patre Deo intelligenda, sed de intellectu primo, quem et potentiam Patri nominavit. Et de eo, quem secundam mentem vocavit, et paternam.«

⁶⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.2:

»Atque haec est simpliciter, ut Damascius exposuit, ἡ νοητὴ τριάς, ‘intelligibilis Trinitas’, et τὸ ἀπλῶς νοητόν, ‘simpliciter intelligibile’, sub quo est alius ordo, de quo canit:

Τὰ μὲν ἐστὶ νοητὰ καὶ νοερά, ὅσα νοοῦντα νοεῖται.

‘Sunt vero intelligibilia et intellectualia, quaecumque dum intelligunt, intelliguntur.’⁶⁶

Stih u Petrićevu navodu potječe iz zbirke *Kaldejskih proroštava*. Treba uočiti da se Petrićev prijevod ovoga kaldejskoga proroštva u *Panarhiji* razlikuje od prijevoda koji je Petrić uvrstio u »Francisci Patricii Zoroastri oracula«, u trećoj folijaciji izdanja: Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), ff. 8r–11v, treći izriječak u »Mens, intelligibilia. Et mentalia.« na f. 8.2; vidi grčki izvornik i u izdanju: Petrić, *Zoroaster* (2011), v. 50, na p. 191; ondje u komentaru Nino Zubović upućuje na *Platonica Procli theologia* kao na Petrićev izvor.

Usp. opis dodataka u izdanju Petrićeve *Nove sveopće filozofije* u: Ivica Martinović, »Uz Petrićev *Index Pancosmiae*«, *Filozofska istraživanja* 19 (1999), pp. 139–191, u bibliografskom prilogu »Kazalo za *adiecta* uz prvo izdanje Petrićeva veledjela *Nova de universis philosophia* (1591)«, pp. 173–190, na pp. 173–174.

Za hrvatski prijevod dotičnoga stiha vidi: Petrić, *Zoroaster* (2011), pp. 142 i 144.

⁶⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.2.

dva krajnja i oprečna (razumljivo i razumsko) te srednji koji participira na oba krajnja pa je tako od prvoga razumljivog proizašao i drugi i treći red.⁶⁷

Nadalje Petrić razlaže da od razumljive očinske dubine nastaje svako razdjeljivanje i odvajanje u druge stvari, jer nije dolično da bi proizvedene stvari imale istu *hyparxis* i dostojanstvo s proizvođačem. Tako je od prvog reda proizašao drugi red, ali ipak ne tako da ne zadrži ništa od dubine prvoga reda, pa je i sam postao razumljiv, ali se preobraća u razumski, tj. dolazi do drugog razdjeljivanja i nastanka samo razumskog reda koji je niži od drugog reda.⁶⁸

Petrić zaključuje da je time »u odlomcima izložen cijeli Zoroastrov nauk o razumu« (*in fragmentis tota Zoroastrica doctrina de intellectu*),⁶⁹ a potom prikazuje njegovu recepciju:

1. Pitagora ga je možda cjelovitije naučio u Asiriji od Zabrata, pa ga potom prenio u Grčku i predao izabranim sljedbenicima;
2. Platon je to učenje mogao primiti od Arhite Mlađeg:
»umetnuo ga je potajno u svoje spise, ili bolje: tako je njegovo sjeme razasuo i ovdje i ondje, da su ga stariji njegovi tumačitelji jedva ili opazili ili prepoznali«;⁷⁰
3. pomak se, po Petriću, dogodio kada su pod filozofom Markom Aurelijem otac i sin Julijan, inače Kaldejci, preveli s kaldejskog na grčki Zoroastrove izreke;
4. izreke su kasnije došle u ruke Amoniju Sakasu koji je u Aleksandriji otvorio školu, kako kaže Petrić, u isto vrijeme kada je djelovao i kršćanski pisac Klement Aleksandrijski, negdje oko 200. godine;
5. na predavanja u Amonijevu školu dolazili su Origen, Plotin, Erenija, Olimpija i drugi;
6. po uzoru na Amonija Plotin je sastavio svoje spise, a slijedili su ga Amelije i Porfirije te njihovi učenici Teodor i Jamblih;
7. Jamblih je, smatra Petrić mogućim, izložio Zoroastrove izreke u 30 knjiga, a Damascije u 28 navoda;
8. o tim su tekstovima komentare napisali Sirijan i njegov učenik Proklo.⁷¹

⁶⁷ Usp. Banić-Pajnić, »Uvod« (2011), u poglavlju »Počela«, pp. 33–35.

⁶⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.2.

⁶⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.3.4.

⁷⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.4:

»Sed latenter eam [i.e. Zoroastricam doctrinam] scriptis suis inseruit. Seu potius eius semina huc et illuc ita fecit, ut vetustiores interpretes sui vix ea vel viderent vel agnoscerent.«

⁷¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.4.

Napokon Petrić je otkrio i razlog zašto mu je bilo stalo izložiti povijest prihvaćanja Zoroastrova nauka o razumu:

»Međutim, ta povijest o razumu, ne čini se da se mnogo tiče naše filozofije, niti se pak mnogo ne razlikuje od nje. Ali odlučili smo se u nju upustiti da cjelokupno podrijetlo i izvrsnost Uma budu poznatiji nego što bijahu do sada.«⁷²

Prije negoli se opet pozove na Ivana Damaščanskoga i pokuša upozoriti na njegovu važnost, Petrić se ponovo vraća na pitanje postavljeno na početku šesnaeste knjige *Panarhije*. Ponavlja da »Zoroaster, od kojega potječe sva mudrost o razumu, nikada nije Boga Oca nazvao ‘razum’« (*intellectus*),⁷³ a to nisu učinili ni Platon ni ijedan od velikih platonovaca. I Dionizije je, uvjerava Petrić čitatelja s pomoću dvaju citata, mislio isto, ali se tako izjasnio o cijelom Trojstvu, pa je tvrdio da je uspostavljeno iznad uma i biti.⁷⁴ Nakon Dionizija Petrić se poziva na Ivana Damaščanskoga:

»Niti Ivan Damaščanin, koji je živio tristo godina nakon Dionizija, a dvije stotine poslije Amonija, i skupio je toliki broj imena za Boga iz djela naših najstarijih bogoslova, nikada nije nazivao razumom ni Trojstvo ni Boga Oca. Isto su učinili možda i ostali oci, dok Aristotel – koji božanstvo gotovo da nije poznavao – iznašao je (kao što vidjesmo) one mnogostruke razume (*intellectus multiplices*). I tako na prečac dade one, po svim mogućnostima duše, tako da i izvan ljudske vrste, dade razum dušama nekih životinja. A zajedno s tima i Boga, kojega također nazva životinjom (*animal*), načini razumom. Njega su u tome, kao i u svemu, stali slijediti neki od novijih bogoslova.

Neću spominjati Zoroastra ni Platona ni tolike najplemenitije od njegovih (koji su Augustinu dobro poznati, dok su njima gotovo nepoznati), ali da su Aristotela, koji božanstvo uopće ne poznaje, pretpostavili Dioniziju, Damasciju [treba ispraviti: Damaščanskom] i drugim svetim ocima, ne znam što znači. Zbog toga je posve pobrkana sva božanska filozofija o najprvim počelima, o proizvodnji stvari, o providnosti.«⁷⁵

⁷² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.4:

»Sed haec quidem de intellectu historia ad nostram philosophiam nec multum videtur pertinere, neque ab ea ab[h]orrere multum. Sed in eam libuit excurrere, ut tota de Mente et origo et praestantia fieret notior, quam hactenus fuerit.«

⁷³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.4:

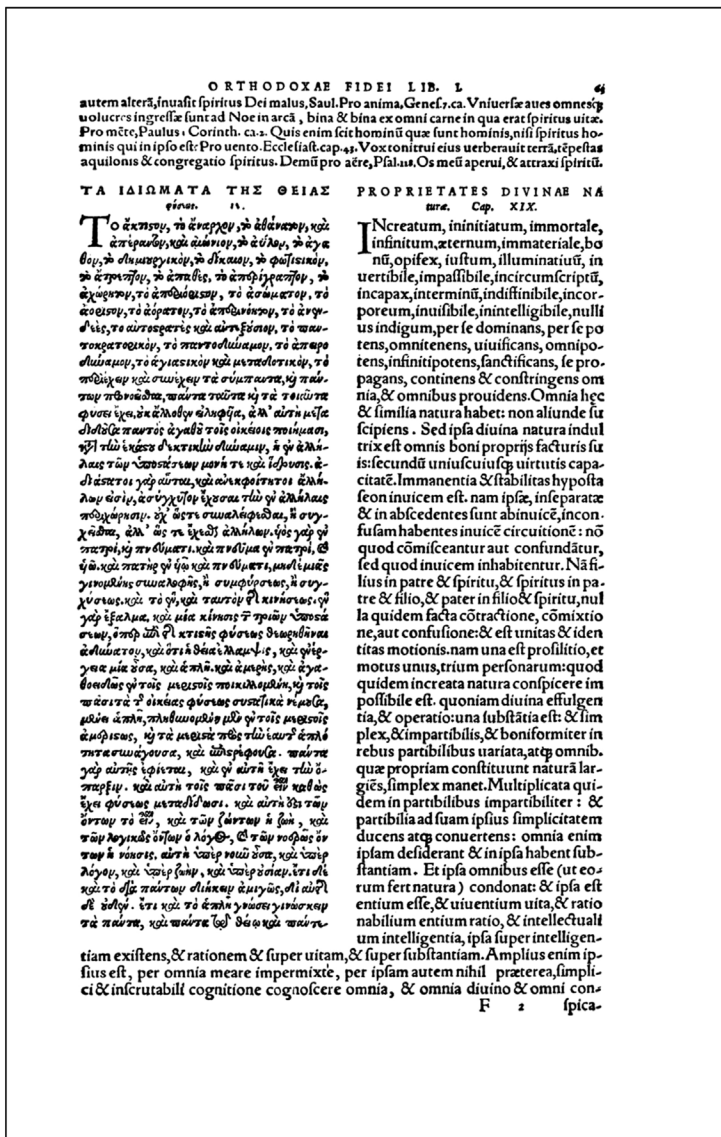
»Diximus autem a Zoroastre, a quo omnis de intellectu fluxit sapientia, Deum patrem numquam intellectus nomine fuisse appellatum, sicuti neque a Platone, neque a platonico magno, quos ante nominavi, ullo.«

Usp. Petrić, *Zoroaster* (2011), u poglavlju »Mens, intellectualia et mentalia«, vv. 47–88, pp. 142–148, hrvatski prijevod na pp. 143–149.

⁷⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, f. 34.4.

⁷⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XVI, ff. 34.4–35.1:

»Neque vero Io.[annes] Damascenus, qui post Dionysium CCC post Ammonium CC annis

Slika 3. »Iznad uma i razuma i iznad života i iznad bivstva« (*super intelligentiam existens et rationem et super uitam et super substantiam*): izričaj Ivana Damaščanskoga o Bogu na koji se Petrić poziva u 16. knjizi *Panarhije*. Iohannes Damascenus, »Orthodoxae fidei accurata editio«, Jacobo Fabro Stapulensi interprete, u: *Beati Ioannis Damasceni opera* (Basileae: Per Henrichum Petri, 1559), Lib. I, Cap. XIX, p. 63.

Petrić dakle dvaput upućuje na Ivana Damaščanskoga u 16. knjizi *Panarhije*, na f. 33.3.4 i f. 34.4–35.1, u obzoru postavljenog pitanja »Je li Bog Otac razum?« Opravdano, jer Damaščanski u četrnaestom poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa* izrijekom piše o Bogu kao onome ‘iznad razuma’ (sl. 3):

»Božanska je narav bitak onoga što jest, život živućega, razum razumskoga, inteligencija inteligentnoga, premda ona sama postoji i iznad uma i iznad razuma i iznad života i iznad bivstva.«⁷⁶

Time Damaščanski postaje Petriću glavnim ‘saveznikom’ pri usklađivanju Zoroastrova nauka o počelima s kršćanskim pravovjerjem o Presvetom Trojstvu.

U ovom odlomku Petrić odaje priznanje Damaščanskom jer je »skupio toliki broj imena za Boga iz djela naših najstarijih bogoslova«, a s druge strane suprotstavlja Damaščanskoga Aristotelu. Iako se za Ivana Damaščanskoga ne može reći da ‘slijepo’ slijedi neku filozofsku tendenciju, što on kao svećenik, monah i vjernik nije ni dužan, opća je ocjena da je njegova filozofska misao bliža Aristotelovu sustavu⁷⁷ nego Platonovu. To je napose vidljivo u *Filozofskim poglavljima* ili *Dijalektici*,⁷⁸ prvom dijelu njegova djela *Πηγή γνώσεως*. Spis je

floruit, et tot numero Dei nomina ex vetustioribus Theologis nostratibus collegit, Trinitatem aut Deum Patrem intellectum appellavit, umquam. Quod forte et alii fecerunt patres. Aristoteles autem, qui divinitatem fere penitus ignoravit, intellectus multiplices illos, quos vidimus, confinxit. Et tam praecipites eos, per animae potentias omnes dedit, ut etiam extra humanam speciem, brutorum animis quorundam, eum donaverit. Et simul cum his Deum, quem animal quoque nominavit, intellectum esse fecit. Eum in hoc, sicuti et in omnibus, secuti sunt recentium theologorum aliqui.

Ommitto Zoroastrem, ommitto Platonem suosque tot nobilissimos, Augustino bene notos, his vero penitus ignotos. Sed Aristotelem, divinitatis prorsus nescium, Dionysio, Damasceno aliisque sanctissimis patribus anteposuisse, haud scio quid nam sapiat. Ex quo tota etiam divina philosophia de primum principiiis, de rerum productione, de providentia est penitus perturbata.«

Ladanov je prijevod modificiran.

⁷⁶ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 14, 24–27; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 860C; latinski prijevod u col. 859CD, u poglavlju »[Lib. I] Cap. XIV. Proprietates seu attributa divinae naturae.«

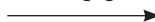
»Haec [= divina natura] esse est eorum quae sunt, viventium vita, rationalium ratio, intelligentium intelligentia; cum tamen ipsa et supra mentem et supra rationem et supra vitam et supra essentiam existat.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 177.

⁷⁷ O filozofiji u djelu *Izvor znanja* Ivana Damaščanskoga usp. bilješku 19 u ovom članku. Vidi i Panajotis K. Hristu, »Sveti Jovan Damaskin – Život, spisi, učenje«, u: Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 21:

»*Filosofska poglavlja* predstavljaju filozofski uvod u hrišćansko bogoslovlje, koji se oslanja uglavnom na Aristotela a delom i na neoplatoničara Porfirija.«

⁷⁸ Naslov Kotterova izdanja: *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, herausgegeben

u standardnom izdanju podijeljen u 68 poglavlja,⁷⁹ Damaščanski u njemu izlaže mnoge teme Aristotelove logike i metafizike, a zaključuje ga dvama poglavljima: o šest definicija filozofije i o četirima metodama dijalektike. Kako je to već istaknuo O'Connor, u središnjem svom dijelu Damaščaninova *Dijalektika* »sažetak je Aristotelovih *Kategorija* i Porfirijeva djela *Isagoge*« (*a summary of the Categories of Aristotle with Porphyry's Isagoge*), a k tomu sadržava poglavlja koja su nužna za razumijevanje kršćanskoga nauka o Presvetom Trojstvu:

- »29. De hypostasi et enhypostato et anhypostato.
- 30. De substantia et natura et forma nec non de individuo et persona et hypostasi. <...>
- 39. De substantia.
- 40. De natura.
- 41. De forma.
- 42. De hypostasi.
- 43. De persona.
- 44. De enhypostato.
- 45. De anhypostato. <...>
- 66. De hypostatica unione.«⁸⁰

U 22. knjizi Panarhije »De rerum creatione«

Pitanje o stvaranju svijeta u 22. knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »De rerum creatione« (»O stvaranju stvari«), Petrić počinje tumačenjem riječi 'stvaranje' (lat. *creatio*). Smatra da je ona dobro došla latinskim bogoslovima da označe onu »proizvodnju« (*productio*) kojom nešto nastaje »iz ništa« (*ex nihilo*), a ne od nečega. »Za taj pojam u Grkã«, tvrdi Petrić, »nema nikakve riječi, to jest za ono o čemu se čita na početku Mojsijeva *Petoknjižja*: 'U početku stvori Bog.'«⁸¹ Nakon kraćeg uvoda i pozivanja na rješenje prevodilaca iz Septuaginte Petrić upućuje na nazivke koje je Ivan Damaščanski upotrijebio za pojam stvaranja:

»Damascije [treba ispraviti: Damaščanski], stari, plemeniti i katolički pisac,

vom Byzantinischen Institut der Abtei Scheyern, I Institutio elementaris, Capita philosophica (Dialectica), Als Anhang Die philosophischen stücke aus cod. Oxon. Bodl. Auc. T.I. 6, besorgt von P. Bonifatius Kotter O.S.B., Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1969. Migne također navodi više naslova grčki: *Κεφάλαια φιλοσοφικά*, a latinski naziv *Capita philosophica, sive Dialectica*. Vidi PG 94, pp. 19–20.

⁷⁹ Takva je razdioba u Migneu: Damascenus, »Dialectica« (PG 94), coll. 521–676, no Kotter i srpski prijevod donose neke dodatke tako da u izdanjima broj poglavlja varira.

⁸⁰ Usp. kazalo »Capita philosophica« (PG94), coll. 526–527, u col. 527a.

⁸¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XXII, f. 47.1.

za stvaranje i stvoritelja upotrebljava grčke riječi κτίσις i κτίστης (*fabricatio, fabricator – tvorba, tvoritelj*).⁸²

Ivan Damaščanski upotrebljava riječ κτίστης za stvoritelja u trećem poglavlju druge knjige *De fide orthodoxa*, kad izlaže nauk o anđelima i gdje donosi definiciju anđela (sl. 4):

»Ἄγγελος τοῖνον ἐστὶν οὐσία νοερά, ἀεικίνητος, ἀτεξούσιος, ἀσώματος, Θεῶ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφύια· ἥς οὐσίας τὸ εἶδος, καὶ τὸν ὄρον, μόνος ὁ Κτίστης ἐπίσταται.«⁸³

Nakon takva uvoda Petrić usvaja nazivak ‘stvaranje’ (*creatio*) upravo u značenju koje je uvedeno na početku Biblije i očuvano u kršćanskoj predaji do Ivana Damaščanskoga: »iz ništa napraviti nešto« (*ex nihilo facere aliquid*).⁸⁴

U 22. knjizi *Panarhije* Petrić se još jednom poziva na Ivana Damaščanskoga, i to kad nastoji što točnije razumjeti ono što je sv. Pavao o Bogu Stvoritelju zapisao u svojim poslanicama:

»Sane sacra eloquia pronunciant:

‘In ipso condita esse universa, in coelis et in terra, visibilia et invisibilia, <...> et omnia per ipsum et in ipso, ἐκτισθαι, creata sunt.’ [Kol 1, 16]

Et iterum

‘ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia.’ [Rim 11, 36]⁸⁵

Kako je pri transkripciji ovoga odlomka uočeno, Cresanin ‘povezuje’ redak iz Pavlove *Poslanice Kološanima* s retkom iz Pavlove *Poslanice Rimljanima*. Međutim u izdanju ni na koji način nije naznačeno da se radi o dvama navodima iz različitih spisa, a Ladan odlomak prevodi ovako:

»Doista sveti spisi izjavljuju:

‘U njemu su utemeljene svekolike stvari: na nebesima i na zemlji, vidljive i nevidljive; i sve su po njemu i u njemu, stvorene, i opet iz njega, i po njemu i u njemu su sve.’«

⁸² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XXII, f. 47.1:

»Damascenus, author vetus et nobilis et Catholicus, pro creatione et creatore nominibus κτίσεως et κτίστου utitur fabricationis et fabricatoris.«

⁸³ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 3, 9–11; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 865B–868A, latinski prijevod u coll. 866B–867A, u poglavlju »[Lib. II.] Cap. III. De angelis.«

»Angelus incorporeus. – Angelus itaque est substantia intelligens, perpetuo motu, necnon arbitrii libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem in natura Dei munere consecuta, cuius formam substantiae ac definitionem Creator solus novit.«

⁸⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XXII, f. 47.1.

⁸⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XXII, f. 47.3.

Ali kad se identificiraju retci iz dviju poslanica sv. Pavla i usvoji postojeći hrvatski prijevod Biblije, onda prijevod toga istoga odlomka glasi:

»Doista sveti spisi izjavljuju:

‘Tà u njemu je sve stvoreno
na nebesima i na zemlji,
vidljivo i nevidljivo,
<...>

Sve je po njemu i za njega stvoreno.’ [Kol 1, 16]

I opet:

‘sve je od njega i po njemu i za njega.’ [Rim 11, 36]«

Osim toga, Petrić je već ranije u *Panarhiji* uputio na isti redak Pavlove *Poslanice Kološanima*, i to u jedanaestoj knjizi *Panarhije*. Dapače, i tom se prilikom služi istim postupkom, tj. povezuje po svom nahodjenju retke iz iste Pavlove poslanice:

»Et certe hoc voluit Apostolus, quando dixit.

‘Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt, [Kol 1,16]

Et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.’ [Kol 1,17]

de Filio intelligens:

‘Qui est imago Dei invisibilis,
primogenitus omnis creaturae.’ [Kol 1,15]

‘Quoniam in ipso condita sunt universa
in coelis et in terra, visibilia et invisibilia.’ [Kol 1,16]«⁸⁶

U Ladanovu prijevodu na hrvatski nije ponovo točno prepoznato što su doista navodi iz Pavlovih poslanica, a što Petrićeva poveznica među njima:

»A zacijelo je to htio izraziti apostol, kad je rekao:

‘Sve su stvari po njemu i u njemu samome su stvorene, i on je prije svih stvari, i sve stvari opstoje u njemu; podrazumijevajući Sina, koji je nevidljiva slika Božja, prvorodeni od svega stvaranja. Jer u njemu su utemeljene cjelokupne stvari, na nebu i na zemlji, vidljive i nevidljive.’«

Uz to Ladanov prijevod sadržava dvije pogreške s neugodnim teološkim implikacijama: Isus Krist, kao druga božanska osoba, nije »nevidljiva slika Božja« nego upravo obratno: vidljiva »slika Boga nevidljivoga«, a ujedno je, kako ga Apostol oslovljava, »prvorodenac svega stvorenja« ili »prvorodenac od svega što je stvoreno«, a ne »od svega stvaranja«; ne smiju se brkati pojmovi ‘stvorenje’ (*creatura*) i ‘stvaranje’ (*creatio*). Kad se isprave te dvije pogreške i

⁸⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XI, f. 24.1.

u Petrićev tekst uklope identificirani navodi iz Pavlove *Poslanice Kološanima*, prijevod dotičnoga odlomka iz Petrićeve *Panarhije* glasi:

»A zacijelo je upravo to htio izraziti Apostol, kad je rekao:
 ‘Sve je po njemu i za njega stvoreno:
 on je prije svega,
 i sve stoji [= opstoji] u njemu.’ [Kol 1,16–17];
 misleći o Sinu:
 ‘koji je slika Boga nevidljivoga,
 Prvorodenac, prije svakog stvorenja
 [prema Vulgati i Petriću: Prvorodenac svega stvorenja].’ [Kol 1, 15]
 ‘Ta u njemu je sve stvoreno
 na nebesima i na zemlji,
 vidljivo i nevidljivo.’ [Kol 1, 16]«⁸⁷

Da bi protumačio novozavjetni odlomak o Božjem stvaranju na f. 47.3, u kojem povezuje retke iz dviju Pavlovih poslanica, Petrić poseže za autoritetom dvojice grčkih crkvenih naučitelja:

»Znamo da je bilo nekih (protiv kojih je raspravljao sv. Bazilije), koji su onaj Pavlov izričaj ‘iz njega i po njemu’ tako tumačili da su ono ‘iz njega samoga’ pripisivali Ocu, ono ‘po njemu samome’ pridavali Sinu – kao oruđu, a treće pak ‘u njemu samome’ pridavali Duhu kao mjestu u kojem se sve stvari stječu. On se tima suprotstavio pokazujući kako sve te riječi dolikuju cjelokupnome Trojstvu. I to posve razložno. Jer sve troje su jedno i isto, budući da su subitni i ničim se drugim između sebe ne razlikuju nego (kako Damascije [treba ispraviti: Damascanski] običava reći) ‘nerođenošću, rođenošću, proizlaskom’.«⁸⁸

Petrić ovdje upućuje na važan odlomak u osmom poglavlju prve knjige *De fide orthodoxa*, odlomak koji je istaknut uredničkim podnaslovom »Personarum proprietates seu notiones« (»Svojstva ili pojmovi osoba«):

»Sve ono što dakle ima Sin [od Oca], i Duh ima od Oca, pa tako i to da jest. Jer ako nema Oca, doista nema ni Sina ni Duha. Jednako tako, ako Otac nešto nema, to nema ni Sin ni Duh. A preko Oca, odnosno jer postoji Otac, postoje

⁸⁷ Vidi Biblija (KS 1990), p. 1109. Zahvaljujem se dr. Ivici Martinoviću što me uputio da identificiram retke apostola Pavla i razlučim ih od Petrićeve poveznice.

⁸⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia XXII, f. 47.3:

»Scimus fuisse quosdam, contra quos D.[ivus] Basilius disputat, qui illud Pauli ‘ex ipso et per ipsum’ ista interpretarentur, ut illud ‘ex ipso’ Patri tribuerent, illud vero ‘per ipsum’ Filio tamquam instrumento, tertio autem ‘et in ipso’ Spiritui darent ut loco, in quem omnia confluerent. Quos ipse redarguit, ostendens, voces hasce omnes toti competere Trinitati. Et optima quidem ratione: sunt enim unum et idem ipsi tres, quandoquidem sunt consubstantiales, et nullo inter se distinguantur alio quam, ut Damascenus solet loqui, ‘ingenitura, genitura, processione’.«

Sin i Duh Sveti. I opet: preko Oca Sin ima što god ima, a i Duh jer Otac to ima; *izuzevši samo svojstva nerodenosti, rođenosti i izlaženja*. Samo se po tim osobnim svojstvima međusobno razlikuju tri osobe Presvetoga Trojstva, ne po biti, nego, [bivajući] nedjeljivo odijeljene, po osobitoj oznaci svake osobe.«⁸⁹

Tu misao, dakako zbog njezine važnosti za ispravno razumijevanje kršćanskoga nauka o Presvetom Trojstvu, Ivan Damaščanski još tri puta razlaže u osmom poglavlju prve knjige svoga djela *De fide orthodoxa*. Prvi put kad razlikuje nazivak ἀγένητος u značenju ‘nestvoren’ od nazivka ἀγέννητος (s dva v) u značenju ‘neroden’ pa to razlikovanje primjenjuje na osobe Presvetoga Trojstva:

»Dakle što se tiče prvoga značenja, pojedinoj od triju posve božanskih osoba svetoga božanstva pripada nazivak ‘nestvoren’, jer su istobitne i nisu stvorene.

Što se pak tiče drugoga značenja, nije tako. Samo je Otac *neroden*: svoje postojanje nema od druge osobe. Samo je Sin *rođen*: od Oca je rođen po bivstvu bez ikakva početka i vremena. Napokon, samo Duh Sveti izlazi od Oca po bivstvu – ne rođenjem, nego *izlaženjem*. Tako nas uči Sveto Pismo, premda se nikakvom snagom uma ne može dokučiti način rođenja i izlaženja.«⁹⁰

⁸⁹ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 8, 195–203; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 824AB; latinski prijevod u col. p. 823AB:

»*Personarum proprietates seu notiones.*

Omnia igitur quae Filius habet, Spiritus etiam a Patre habet; atque quae adeo hoc ipsum quod est. Quod si Pater non est, sane nec Filius est, nec Spiritus. Itidem nisi Pater aliquid habet, ne Filius quidem illud habeat, nec Spiritus. Et propter Patrem, id est, quia Pater est, tum Filius, tum Spiritus sanctus est. Rursusque propter Patrem habet Filius quidquid habet, et Spiritus, hoc est, propterea quod Pater haec habet; *modo tamen ingeni, geniti, et processionis proprietates excipias*. In his enim duntaxat personalibus proprietatibus tres sanctae Trinitatis personae inter se distinguuntur; non essentia, sed peculiari cuiusque personae nota indivisim discretiae.«

Kosopisom u latinskom i hrvatskom prijevodu istaknula autorica članka.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 161.

⁹⁰ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 8, 133–141; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 817BC–820A; latinski prijevod u coll. 818BC–819A:

»Quantum igitur ad primam significationem attinet, singulis tribus sanctae Deitatis divinissimis personis vox ἀγένητος convenit. Ejusdem enim substantiae sunt et increatae. Quantum autem ad secundam, non item. Solus enim Pater *ingenitus* est. Nec enim ab alia persona habet ut sit. Solus etiam Filius *genitus* est: ex Patris enim substantia absque initio ullo ac tempore genitus est. Solus denique Spiritus sanctus ex Patris quidem substantia progreditur, non generatione, sed *processione*. Ita enim a divina Scriptura edocemur, tametsi alioqui generationis ac processionis modus nulla ingenii vi comprehendi possit.«

Kosopisom u latinskom i hrvatskom prijevodu istaknula autorica članka.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 159.

Drugi put kad izlaže o jedinstvu božanske naravi, koja ne ukida razlikovanje božanskih osoba:

»Jedna je pak bit, jedna dobrota, jedna snaga, jedna volja, jedna sposobnost, jedna vlast, jedna te ista, kažem, a ne tri međusobno slične. Jedno je te isto kretanje triju osoba. Bilo koja od njih nema manje jedinstva s drugom osobom nego sa samom sobom. Zato su posvema jedno te isto Otac i Sin i Duh Sveti, osim što je *Otac nerođen, Sin rođen, a Duh izlazi*. Što je pak u Trojstvu odijeljeno, spoznaje se umovanjem.«⁹¹

Treći put kad u punini izlaže prijepore koji se javljaju uz nauk o Presvetom Trojstvu:

»Jedan je otac Otac, bez početka, tj. bez uzroka (naime nije od nečega). Jedan je sin Sin, i on nije bez početka, tj. nije bez uzroka (naime od Oca je); ako uzmeš [da postoji] početak u vremenu, Sin jest bez početka (naime nije vremenu podložan tvorac vremenā). Napokon jedan je duh Duh Sveti, koji izlazi od Oca, ali ipak ne posinjenjem nego izlaženjem. Niti se Otac oslobađa svojstva nerođenosti, nakon što je rodio; niti se Sin oslobađa svojstva rođenosti, jer je rođen od nerođenoga (kako bi se to moglo dogoditi?); niti najposlije Duh Sveti prelazi ili u Oca ili u Sina time što je izašao i zato jer jest Bog. Svojestvo je [u Boga] nepromjenjivo. Na koji bi način svojstvo opstalo ako bi se mijenjalo i prelazilo u drugo? Naime, ako je Sin Otac, doista nije Otac, jer jedan je pravi Otac; ako je Otac Sin, nije pravi Sin, jedan je naime pravi Sin i jedan Duh Sveti.«⁹²

⁹¹ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 8, 244–253; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 828CD, latinski prijevod u coll. 827BC–830A:

»Una enim est essentia, una bonitas, una potestas, una voluntas, una facultas, una auctoritas; una, inquam, et eadem, non tres inter se similes, sed una plane eademque trium personarum motio. Unaquaqueque enim ipsarum non minus unitatem habet cum alia, quam ipsa secum. Unum quippe idemque omnino sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, nisi quod *Pater ingenuus est, Filius genitus, et Spiritus sanctus processit*. Quod autem in ea discretum est, cogitatione percipitur.«

Kosopisom u latinskom i hrvatskom prijevodu istaknula autorica članka.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 163.

⁹² Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 8, 274–285; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 829C–832A, latinski prijevod u coll. 830C–831A:

»Unus pater, Pater; idemque principii, hoc est, causae expers (neque enim est ex aliquo); unus filius, Filius; et ipse non sine principio, hoc est non sine causa est (ex Patre enim est); si tamen a tempore principium sumas, principii quoque expers est (neque enim tempori subest temporum effector), unus denique spiritus, Spiritus sanctus, ex Patre quidem procedens, non tamen filiationis modo, sed processionis; ut neque Pater ab ingeniti proprietate desciverit, quia genuit; neque Filius a generatione, eo quod ex ingenito natus sit (qui enim hoc fieri posset), nec postremo Spiritus aut in Patrem aut in Filium transierit, eo quod processerit, et quia Deus sit; immobilis siquidem est proprietatis. Quonam enim alioqui modo constaret sibi proprietatis, si moveretur atque in aliam transiret? Nam si Filius Pater est, Pater sane proprie non est (unus enim proprie est Pater) ac si Pater Filius est, proprie Filius non est.

U desetom poglavlju Damašćanski sažima nauk o jedinstvu i razlici u tajni Presvetoga Trojstva pa na početku poglavlja vrlo jezgrovito izriče po čemu se razlikuju tri božanske osobe:

»Sve to [= naslovi pripisani Bogu] dakle treba biti prihvaćeno zajednički za cijelo božanstvo, na isti način i naprosto, i pojedinačno i posve združeno. Odijeljeno se prihvaćaju Otac i Sin i Duh Sveti; ono što nema uzroka i ono što jest od uzroka; napokon *nerodeno, rođeno i što izlazi*, koji nisu takvi da označe narav nego uzajamni odnos među osobama i njihov način postojanja.«⁹³

Kad dakle Petrić upućuje na razlike među osobama Presvetoga Trojstva kako ih tumači Ivan Damašćanski, on zna i prihvaća da se Otac, Sin i Duh Sveti razlikuju samo po načinu postojanja, nipošto po svojoj naravi.

U svom izlaganju o Božjem stvaranju *ex nihilo* u 22. knjizi *Panarhije* Petrić se dakle dvaput oslonio na učiteljski autoritet Ivana Damašćanskoga da bi prema kršćanskom nauku točno opisao Stvoritelja: prvo kad je uveo grčki nazivak Κτίστης koji se odnosi na takvu vrstu stvaranja, a drugi put da bi naglasio da se Pavlovi obrasci »od njega, po njemu i u njemu« prema sv. Baziliju odnose na čitavo Presveto Trojstvo, a tri se božanske osobe, kako Damašćanski više puta tumači, razlikuju »po svojim osobnim svojstvima«: »nerodenošću, rođenošću i izlaženjem« (*ingenitura, genitura, processione*).

Jedna uputnica na Ivana Damašćanskoga u Panpsihiji

Kroz pet knjiga *Panpsihije* Petrić raspravlja ovih pet pitanja: odakle je duša, što je duša, kolikostruka je duša, ima li svijet dušu te napokon izlaže i o nerazumnim dušama. U drugoj knjizi *Panpsihije* obrazlaže što podrazumijeva pod terminom duše. Na kraju iste knjige može se pročitati njegov zaključak:

»Dakle: duša je sva bića; ona viša – kao njihov lik, ona niža – kao njihov uzor. I cijelom je svojom biti sveukupnost bića, to jest: na duševni način. Dakle: jest

Vnus enim proprie Filius est, et unus Spiritus sanctus.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 164–165.

⁹³ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 10, 2–6; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 837BC; latinski prijevod u col. 838BC, u poglavlju »Cap. X. De divina unione et distinctione.«

»Haec igitur omnia communiter in tota divinitate accipienda sunt, atque eodem modo, et simpliciter, et individue, omninoque conjunctim; distinctim autem Pater et Filius et Spiritus Sanctus; item quod causa caret, et quod a causa est, ac postremo *ingenitum, genitum, et procedens*; quae quidem non ejusmodi sunt ut naturam denotent, sed mutuam inter se personarum relationem ac existendi modum.«

Kosopisom u latinskom i hrvatskom prijevodu istaknula autorica članka.

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 167.

i *jedno* po svojoj jednoći, i *bît*, po razumovnoj *bîti*. I život također, po razumovnom životu. A razum je po razumu utemeljitelj. I kako god sve te stvari ima po višim uzrocima, od njih neprestance i ovisi, i ne može bez njih ni opstojati, pošto je proizvedena.

Duša je u sebi jedna i ima jednoću, i u sebi jest i ima *bît*, i u sebi živi i jest život, i u sebi razumijeva i jest razum, i jest razbor i razborita, i ima u sebe usađene bitne smisle svih stvari. Naime, oni su od *ideja* (po *bîti*, po životu, po razumu) sišli u nju, i od njih sastavili njezinu *bît*. Njima je *slična*, jer je sa sobom ponijela nešto od njihove istoće. A različita je od njih, jer je od njih zapala u drugoću, te postala drugačijom od njih. Isto tako i *one* koje sama iz sebe proizvede (iako nešto od njezine istoće ponesu sa sobom), ipak zbog pada od nje u drugoću, izlaze drugačije od nje. Kao što će biti jasno na svojem mjestu.

Da zaključimo: *Bît* duše je jedna, *živuća* je, razumijevajuća i razumska. Sveukupnost smisala (*rationum*), koji najbliže proizlaze od razuma.«⁹⁴

S takvim razumijevanjem duše pristupa Petrić ispitivanju ima li svijet dušu i unutar toga ispitivanja jednom se poziva na Damaščanskoga.

U četvrtoj knjizi Panpsihije »An mundus sit animatus«

U četvrtoj knjizi *Panpsihije*, naslovljenoj »An mundus sit animatus«, Petrić raspravlja samo o jednoj temi: je li svijet oduhovljen, odnosno ima li svijet dušu. Raspravu započinje podsjećanjem da su mnogi filozofi svjetskoj duši pripisivali glavno mjesto među božanskim dušama, kao onoj koja najizvršnijem i najsavršenijem od svih tijela podaje život, spoznaju i gibanje. Petrić nabraja da su iz jonske škole takvo mišljenje zastupali Tales, Heraklit, Anaksagora,

⁹⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pampsychia III, f. 52.3.4:

»Animus igitur, omnia entia est. Superiora equidem, tamquam eorum imago. Inferiora vero, ut eorum exemplar. Et essentia sua tota universitas entium est, modo nimirum animario. Est igitur et unum ab unitate sua, et essentia ab essentia intelligibili. Et vita a vita itidem intelligibili. Et intellectus ab intellectu conditore. Et quamvis omnia haec a superis causis habuerit, et ab eis continue pendeat, et sine eis consistere nequiverit. Postquam tamen est productus.

Et in se unus est, et unitatem habet, et in se est, et essentiam habet, et in se vivit, et est vita, et in se intelligit, et est intellectus, et est ratio, et est rationalis, et rationes rerum omnium essentialis sibi habet inditas. Ab ideis enim, per essentiam, per vitam, per intellectum, in eum descenderunt et ex eis suam essentiam constituerunt. Similem quidem illis, quia identitatis illorum aliquid secum abstulit. Dissimilis quoque illis, quia in alteritatem ab illis cecidit, aliusque ab eis est factus. Sicuti, et quae ipse e se producit, quamvis eius identitatis aliquid auferant secum, propter casum ab eo in alteritatem, alia ab ipso evadunt. Vti suis locis palam fiet.

Concludamus. Essentia animi una est, vivens est, intelligens est, rationalis est. Rationum universitas, ab intellectu proxime venientium.«

Pojmove u hrvatskom prijevodu kosopisom istaknuo prevoditelj.

Arhelaj, iz italske Pitagora, Parmenid, Zenon i Empedoklo, potom Platon i svi njegovi sljedbenici, možda i svi stoici. Od toliko filozofā u Grčkoj izgleda da su samo trojica zaniijekali da svijet ima dušu, a to su Leukip, Demokrit i Epikur.⁹⁵

Nakon razlaganja o mišljenjima grčkih filozofa o svjetskoj duši iznosi Petrić i stajališta bogoslovā, tj. crkvenih otaca, naučitelja crkve i kršćanskih pisaca. Dijeli ih u tri skupine:

»Naši pako bogoslovi, i drevni i skorašnji, u tome su predmetu na tri skupine podijeljeni. Jedni, voleći više aristotelovsko čudovište, tvrdili su kako nebo i zvijezde imaju dušu. Takvi su među starima Origen, Jeronim, Augustin, a među novijima Aureol, Skot, sv. Toma, Kajetan.

Drugi su, naprotiv, to nijekali: Damascije [treba ispraviti: Damaščanski], Lak-tancije, Bazilije, Ambrozije, Ciril.

Treći opet bijahu u toj stvari nesigurni i u dvojbi. Pa su i opozivali ono što su prije tvrdili. To se izgleda dogodilo Augustinu, Jeronimu i sv. Tomi.«⁹⁶

Cresanin dakle Ivana Damaščanskoga svrstava u drugu skupinu koja niječe da nebo i zvijezde imaju dušu. Dapače, Damaščanski prema Petriću predvodi skupinu od pet autora s tim stavom.

O nebu i zvijezdama Ivan Damaščanski raspravlja u drugoj knjizi *De fide orthodoxa*, posebno u šestom poglavlju »De caelo« (»O nebu«) i sedmom pod naslovom »De luce, igne, luminaribus, Sole, Luna et stellis« (»O svjetlu, vatri, svjetlilima, Suncu, Mjesecu i zvijezdama«). Evo što Ivan Damaščanski u šestom poglavlju tvrdi o raspravljanom pitanju (sl. 5):

»Nadalje nitko ne bi smio misliti da su nebesa ili svjetlila obdarena dušom, jer su bez duše i osjećaja. Stoga, kad Pismo kaže: *Radujte se nebesa i kliči zemljo* [Ps 95, 11], ono tim riječima poziva anđele na nebu i ljude na zemlji da se raduju.«⁹⁷

⁹⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pampsychia III, f. 54.1:

»Contrariam hisce viam ingressus est Leucippus, et cum eo Democritus eius auditor, et post hos et cum hic Epicurus.«

⁹⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pampsychia III, f. 55.2:

»Theologi vero nostri, et veteres et recentes, hac in re trifariam sunt divisi. Nam alii, Aristotelicum monstrum praeferentes, dixerunt coelum et astra esse animata. Vt inter veteres Origenes, Hieronymus, Augustinus. Inter recentiores Aureolus, Scotus, D. Thomas, Caietanus. Alii vero econtra id ipsum negaverunt: Damascenus, Lactantius, Basilius, Ambrosius, Cyrillus. Alii vero in ea re incerti ac dubii fuerunt. Et quod prius dixerant revocarunt. Quod Augustino et Hieronymo et D. Thomae videtur evenisse.«

⁹⁷ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 83–86; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 885AB, latinski prijevod u col. 886AB, u poglavlju »[Lib. II] Cap. VI. De caelo.«

»*Coeli inanimati*. – Nullus porro caelos aut luminaria animata esse arbiteretur: anima quippe et sensu carent. Quare cum ait Scriptura, *Laetentur caeli, et exsultet terra*, his verbis angelos

Damaščanskome dakle tvrdnja da nebo ili nebeska tijela nemaju dušu služi da ispravno tumači svetopisamska mjesta iz kojih bi se moglo zaključiti da nebesa ili zvijezde imaju dušu, da obrazloži kako se sveti pisci znaju služiti personifikacijom. A Petriću je gledište Ivana Damaščanskoga istaknut glas među crkvenim piscima s kojim je suglasan.

Tri uputnice na Ivana Damaščanskoga u Pankozmiji

Ivan Damaščanski spominje se u Petrićevoj *Pankozmiji* samo tri puta. Sâm Petrić dvaput se poziva na Ivana Damaščanskoga: u petoj knjizi, gdje raspravlja o prvotnoj toplini, jednom od četiriju počela svoga prirodnofilozofskog sustava, i u petnaestoj knjizi, gdje raspravlja o naravi zvijezda. Poseban je slučaj sedamnaesta knjiga, u kojoj Petrić raspravlja o gibanju zvijezda, a kojoj je pridodana primjedba crkvenog cenzora Jakoba de Luga, koji se dva puta, tik uz sv. Bazilija, poziva i na Ivana Damaščanskoga.

U petoj knjizi Pankozmije »De primario calore«

U petoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »De primario calore« (»O prvotnoj toplini«), Petrić raspravu o prvotnoj toplini započinje izrekom:

»Sve su stvari rođene od jednog ognja.«⁹⁸

Tu izreku Petrić naziva proroštvom (*id oraculum*), podrazumijeva se Zoroastrovim proroštvom, ali ona nije uvrštena u njegovo izdanje zbirke Zoroastrovih fragmenata *Oracula Chaldaica*,⁹⁹ a ne pojavljuje se ni u kasnijem hamburškom izdanju te zbirke 1593. godine.¹⁰⁰ Ipak postoje izdanja zbirke

qui in caelo, et homines qui in terra sunt, ad laetitiam invitat.«

Vidi i srpski prijevod: Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 188.

⁹⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 75.3, preveo Serafin Hrkać:

»Sunt omnia igne uno genita.«

⁹⁹ Francisci Patricii *Zoroaster et eius 320 Oracula Chaldaica*. Eius opera e tenebris eruta et Latine reddita. (Ferrariae: Ex Typographia Benedicti Mammarelli, 1591), f. 8.2., v. [29]:

»E patris robore decerpens mentis florem.«

¹⁰⁰ *Magia philosophica* hoc est Francisci Patricii summi philosophi *Zoroaster et eius 320 Oracula Chaldaica*, Asclepii *Dialogus* et *Philosophia magna* Hermetis Trismegisti. <...> Jam nunc primum ex Bibliot[h]eca Ranzoviana e tenebris eruta et Latine reddita. (Hamburgi, 1593), u: »Francisci Patricii Zoroastri oracula«, ff. 30r–45r, na f. 31v, v. [29]:

»E patris robore decerpens mentis florem.«

Zoroastrovih fragmenata, koja tu izreku pripisuju Pselu, a jedno takvo izdanje pojavljuje se uz djelo *Pneumatologia* Jeana Le Clerca.¹⁰¹

Ta se izreka, tumači Cresanin, može shvatiti u dva smisla. Može se naime tumačiti kao da je riječ o tvornom uzroku svega, tj. da djelovanjem ognja nastaju svi učinci, ali i kao da je posrijedi tvarni uzrok što znači da je od ognja sve učinjeno. U petoj knjizi *Pankozmije* Petrić se odlučuje istražiti »jedan oganj« kao tvorni uzrok:

»Ali o tvornom uzroku treba raspraviti poslije. Sada razmatramo onaj tvorni.«¹⁰²

Nadalje Cresaninu je važno upozoriti da je njegov glavni izvor »Zoroaster, otac sve ljudske mudrosti, čitavu božanstvu, čini se, pridijevao oganj.«¹⁰³ U obrazloženje toga gledišta Petrić uključuje tri navoda iz Zoroastrovih *Oracula Chaldaica* u kojima se Bog Otac podudara ili tijesno povezuje s vatrom. Prva dva navoda potječu iz poglavlja »Pater et mens«:

»Sebe sama ugrabio je Otac, ne zatvarajući vlastitu vatru
U svoju umsku moć.«¹⁰⁴

»Prva transcendentna vatra naime ne zatvara
Svoju moć u materiju djelima, nego umom.«¹⁰⁵

¹⁰¹ »Philosophiae orientalis liber quartus, in quo Chaldaica Zoroastri, eiusque discipulorum Oracula.«, u: Joannis Clerici *Pneumatologia*, cui subjecta est Thomae Stanleii *Philosophia orientalis*. Operum philosophicorum tomus secundus. Editio quinta et auctior et emendatior. (Amstelodami: Apud Rudolphum et Gerardum Wetstenios, 1722), pp. 321–347; fragment u grčkom izvorniku na p. 328, v. 29, uz oznaku »Psel.«:

»Εἰσι πάντα πῦρὸς ἐνὸς ἐκγεγαῶτα.«;

fragment u latinskom prijevodu na p. 329, v. 29:

»Sunt omnia ab uno igne progenita.«

¹⁰² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 75.3:

»Sed de materiali [causa] agendum postea. Nunc effectorem illum consideremus.«

¹⁰³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 75.3:

»Zoroaster idem, humanae totius sapientiae pater, divinitati universae ignem videtur tribuisse.«

¹⁰⁴ Petrić, *Zoroaster* (2011), vv. 22–23, pp. 139–141; u Petrićevu latinskom prijevodu, pp. 138–140:

»Se ipsum rapuit pater, neque suae
Potentiae mentali claudens proprium ignem.«

Usp. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 75.3.

Usp. Banić-Pajnić, »Uvod« (2011), p. 36.

¹⁰⁵ Petrić, *Zoroaster* (2011), vv. 40–41, p. 143; u Petrićevu latinskom prijevodu na p. 142:

»Non enim in materiam, ignis trans, primus,
Suam potentiam claudit operibus, sed menti.«

Usp. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 75.3, s drukčijim

Treći navod pripada poglavlju »Mens, intelligibilia et mentalia«:

»I stvoritelj, koji je prvi iskočio iz uma,
djelujući po sebi, stvorio je svijet.
Privezavši vatru s vatrom [uma],
da bi pomiješao izvorske vrčeve svezā,
održavajući cvijet svoje vatre.«¹⁰⁶

U daljnjem razlaganju dolazi Petrić i do pojma što ga je stavio u naslov knjige tj. do pojma topline:

»Naime, toplina koja je u zemlji, vodi i u njihovoj smjesi zavisi od one u zraku. Toplina u zraku od nebeske, nebeska od Sunca i zvijezda, toplina Sunca i zvijezda od ognjenosvjetske topline, ognjenosvjetska od topline svjetlosti. Toplina svjetlosti zavisi od duhovne, duhovna od umne, umna od prvotne životne, prvotna životna od prvotne bitne, prvotna bitna od idealne koja prebiva u Bogu i potekla je od Boga Oca.«¹⁰⁷

Na temelju niza zaključaka o toplini Petrić izvodi svoj glavni zaključak:

»Oganj i toplina, moć Očeva i njegove dubine, jest sami tvorac, oživotvoritelj, uzdržavatelj i usavršavatelj svih stvari.«¹⁰⁸

prijevodom:

»Non enim in materiam, ignem ultraneum primum

Suam potentiam includit operibus, sed menti.«

¹⁰⁶ Petrić, *Zoroaster* (2011), vv. 79–82, p. 149; u Petrićevu latinskom prijevodu, p. 148:

»Et factor [*corr. ex facta*], qui per se operans fabrefecit mundum,

Qui ex mente exiliit primus.

Indutus igni ignem. Vinculorum [*corr. ex Vniculorum*] ut temperet

Fontanos crateras, sui ignis florem sustinens.«

Usp. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 75.4, s drukčijim

prijevodom:

»Qui ex mente exiliit primus.

Indutus igni ignem vincientem, uti impleat

Fontanos crateras, sui ignis florem immitens.«

¹⁰⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 77.1:

»Nam calor, qui in terra, in aqua et in mistis est, ab aereo pendeat. Hic a coelesti. Is a Sole et astris. Hic vero ab empyreo. Empyreus a luminis calore. Hic ab animario. Hic ab intellectuali, hic a vitali primario. Hic quoque a primario essentiali. Hic itidem ab ideali. Qui in Deo habitat et a Deo Patre est derivatus.«

Radi bolje razumljivosti hrvatski je prijevod ovdje modificiran u odnosu na prijevod tiskan u: Petrić, *Nova sveopća filozofija* (1979), f. 77.1 u drugoj folijaciji.

¹⁰⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 77.1:

»Ignis igitur et calor, Patris et ipsius profundi virtus ipsa rerum conditrix omnium est, vivificatrix, servatrix et perfectrix.«

Nadalje Petrić izlaže i o svojstvima topline:

»Nevidljiva po svojoj naravi, ali preko vidljivih svjetlosti, preko vatre empirejskog neba, preko ognjeva zvijezda i Sunca i preko nebeske topline razlivena u počela, preko protokā (kako kaže Zoroaster) sve do središta svemira kao vlastitim kolima dovezena, da svemu podari život.«¹⁰⁹

Spominjući u tom, pomalo pjesničko-filozofskom kontekstu Hermesa, Mojsija, Demokrita, Aristotela i pjesnika Vergilija Petrić dolazi do Ivana Damaščanskoga i Grgura Nazijanskoga:

»His forsitan illa Damasceni et Nazianzeni consonant, quae ante attulimus: Πάντα τῆ οὐσίᾳ πληροῦν. πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν. 'Omnia essentia implens, omnia continens, impletivus mundi per substantiam.'«¹¹⁰

U hrvatskom prijevodu Serafina Hrkaća taj odlomak glasi:

»S ovim su [treba dodati: možda] u skladu one riječi Damascija [treba ispraviti: Damaščanskoga] i Nazijanskog koje smo prije naveli: 'ispunjujući sve biti, sve uzdržavajući, ispunjujući svijet svojom biti [bolje prema Ladanovu prijevodu u *Panarhiji*: supstancijom].'«¹¹¹

Petrić ovdje skraćuje Damaščaninovu rečenicu koju je uvrstio u devetu knjigu *Panarhije* kad je raspravljao »o jednom trojstvenom počelu«:

Πάντα τῆ οὐσίᾳ πληροῦν. πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν.¹¹²

Zašto Petrić povezuje pojam topline u svom filozofskom sustavu s trima atributima Duha Svetoga u Ivana Damaščanskoga? Na prvu ruku to se doima kao neočekivana poveznica, sâm se Petrić ograđuje s jednim »možda«. Ali se

¹⁰⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 77.1:

»Invisibilis sui natura, sed per visibilia lumina, per ignem Empyrei coeli, per ignes astrorum ac Solis, et per calorem coelestem in elementa diffusum, per canales (uti loquitur Zoroaster) usque ad universi centrum propriis quasi vehiculis est devectus, ad vitam omnibus largiendam.«

¹¹⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia V, f. 77.1.

¹¹¹ Hrkaćev se prijevod citata iz Damaščanskoga razlikuje od Ladanova u *Panarhiji*!

¹¹² Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), I 13, 80–81; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 856C, latinski prijevod u col. 855C, u poglavlju »[Lib I] Cap. XIII. De loco Dei et quod solus Deus incircumscribitus sit.«:

»omnina essentia replens, omnia conservans; mundum implens per essentiam; cujus tamen potentiam mundus capere non possit.«

Usp. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Panarchia IX, f. 20.1, u bilješki 8 ovoga članka.

ta uputnica na Ivana Damaščanskoga dade razumjeti čim se prisjetimo da Petrićevo polazište u raspravi o pojmu topline glasi: »Zoroaster je čitavu božanstvu, čini se, pridijevao oganj.« Dakle, idući Zoroastrovim tragom Petrić još jednom čita Damaščanskoga.

U petnaestoj knjizi Pankozmije »An sidera sint ignes?«

U petnaestoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »An sidera sint ignes?« (»Jesu li zvijezde vatre?«), Petrić najprije postavlja pitanje: što su zvijezde? Kada spozna što su zvijezde, ostaje mu dokazati ono što je od početka njegov cilj: jesu li stvorene tako da su »prikladne za kretanje« (*ad motum apta*), a onda i kreću li se one uistinu. Grčki filozofi Tales, Anaksimenes, Heraklit, Ksenofan, Parmenid, Empedoklo, Anaksagora, Diogen, Arhelaj, Platon, Aristotel i Kleant mislili su da su zvijezde ognji ili plamenovi, započinje Petrić povijest problema. Na to ih je upućivao vid i dodir, »jer su vidjeli da zvijezde ne svijetle drukčije od našega ognja, ovo zato jer se toplina Sunca osjeća dodirom jednako kao toplina našega ognja.«¹¹³ Ubacujući usput kritiku Aristotela, vraća se na temu i uvodi novog autora – Filona, za kojega je Sunce »gromada velike vatre«, a sve su to, naglašava Petrić, potvrdili i bogoslovi, a pritom posebno skreće pozornost na Ivana Damaščanskoga i Augustina:

»Ovo je slijedio Filon, koji veli da je Sunce φλογός πύλημα πολλῆς, velika plamena gromada. S njime i onima gore (Aristotel je da bi se od njih razlikovao, zaniijekao vid i dodir) slažemo se i mi, jer to zahtijeva osjet i razum. Pogotovo što se i Damascije [treba ispraviti: Damaščanski] i Augustin i drugi naši bogoslovi slažu da je nebo oganj i uče da su od njega sačinjene zvijezde i druga nebeska svjetlila.«¹¹⁴

Ivan Damaščanski, kao što je već rečeno, o zvijezdama i Suncu raspravlja u sedmom poglavlju druge knjige *De fide orthodoxa*,¹¹⁵ a na početku toga

¹¹³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia XV, f. 97.1:

»<...> ipso visu ipsoque tactu. Illo quod viderent sidera non aliter lucere, ac lucet noster ignis. Hoc quia Solis calor tactu sentiretur haud secus, quam calor nostratis ignis.«

Hrkačev je prijevod izmijenjen da bi se što točnije izrazio Petrićev stav.

¹¹⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia XV, f. 97.2.3:

»Hoc secutus est Philo, qui Solem esse dixit φλογός πύλημα πολλῆς, flammae compaginem multae. Cum his et superioribus illis (a quibus ut Aristoteles dissentiret, visum et tactum abnegavit) sensu rationeque dictante, etiam nos sentimus. Praesertim quod et Damascenus et Augustinus et alii nostri theologi consenserunt, coelum esse ignem, ex quo astra aliaque coelestia lumina esse facta tradiderunt.«

¹¹⁵ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 885C–900A; latinski prijevod u coll. 886C–899A, u poglavlju »[Lib. II] Cap. VII. De luce, igne, luminaribus, Sole, Luna et stellis.«

poglavlja definira vatru:

»Vatra je jedan od četiriju elemenata, lagan i u odnosu na ostale teži naviše, ima silu zapaljivanja i istodobno rasvjetljavanja. Stvoritelj ju je stvorio prvoga dana, kao što kaže Sveto Pismo:

‘I reče Bog: neka bude svjetlost. I bi svjetlost.’ [Post 1, 3]
I nije vatra, kako neki prosuđuju, ništa drugo nego svjetlost.«¹¹⁶

Damaščanski se tu oslanja na dva izvora: na razumijevanje vatre u Aristotelovoj filozofiji prirode i na *Knjigu Postanka* 1,3. Ali istodobno prihvaća i ono što neki sude: »vatra nije ništa drugo nego svjetlost« (sl. 5). A to je upravo izričaj zbog kojega se Petrić oslanja na Ivana Damaščanskoga.

Primjedba crkvenog cenzora de Luga uza sedamnaestu knjigu Pankozmije »De astrorum motu«

Crkveni cenzor otac Jakob de Lugo popratio je sedamnaestu knjigu Petrićeve *Pankozmije* o kretanju zvijezda primjedbom,¹¹⁷ u kojoj je razlikovao dvije skupine mišljenja o tom pitanju: jedni su zastupali tvrdnju da su zvijezde duhovi, a drugi da nisu.¹¹⁸ Pristupajući mišljenjima prve skupine on uočava:

»Prema izreci Salamonovoj iz *Propovjednika* što je pisac tu navede nakon početka, duh, to jest Sunce, giba se po svojoj sili.«¹¹⁹

¹¹⁶ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 3–7; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 885C–888A, latinski prijevod u coll. 886C–887A:

»Ignis unum est ex quatuor elementis, leve et caeteris altius tendens, urendi simul et illuminandi vim habens, die primo a Creatore conditum. Ait enim divina Scriptura: *Et dixit Deus: Fiat lux; et facta est lux*. Neque enim, ut quidam existimant, aliud quidquam est ignis, quam lux.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 188.

¹¹⁷ »Annotatio R. P. M. Jacobi de Lugo«, u: Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pancosmia XVII »De astrorum motu.«, f. 105r.

Nadalje u bilješkama: »Annotatio R. P. M. Jacobi de Lugo« (1591).

¹¹⁸ O prirodnoznanstvenom aspektu de Lugova prigovora Petriću vidi više u: Ivica Martinović, »Petrić i svijet fizike (3)«, *Svijet fizike* 4/8 (1996/1997), pp. 4–13, posebno na p. 12; Ivica Martinović, »Kopernik, Petrić i crkveni cenzor«, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), p. 610.

¹¹⁹ »Annotatio R. P. M. Jacobi de Lugo« (1591), f. 105r:

»Ex dicto Salomonis in Ecclesiastis libro allegato hic ab auctore post principium, pergit spiritus, id est Sol secundum suam virtutem, <...>.«

Usp. Liber Ecclesiastes 1,5 u: *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam*, edito electronica, Primus consultis editionibus diligenter praeparata a Michaelae Tuveedale (Londini, 2005), p. 705, na mrežnoj adresi: <http://www.wilbourhall.org/pdfs/vulgate.pdf> (pristupljeno 15. 5. 2020.):

»Oritur sol et occidit,
et ad locum suum revertitur; ibique renascens.«

Nadalje u bilješkama: *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam* (2005).

Zbog toga su, primjećuje de Lugo, neki pretpostavili da su Sunce i zvijezde duhovi. Nasuprot takvu pristupu, crkveni cenzor upozorava na to da sv. Pavao u petnaestoj glavi *Prve poslanice Korinćanima* odbacuje takvo mišljenje kad Sunce naziva nebeskim tijelom, dakle tijelom, a ne duhom:

»Međutim, sveti Pavao (u Prvoj poslanici Korinćanima, gl. 13 [treba ispraviti: gl. 15]) odbacuje takvo mnijenje nazivajući Sunce, Mjesec i zvijezde nebeskim tijelima, a zemaljskim opet drveće i ostalo raslinje.«¹²⁰

De Lugo zapravo upozorava na ovaj navod iz sv. Pavla, u kojem Apostol podsjeća na raznolikost među stvorenjima da bi po analogiji zaključio na razliku između naravnoga tijela i po uskrsnuću duhovnoga tijela:

»Ima tjelesa nebeskih i tjelesa zemaljskih,
Ali drugi je sjaj nebeskih, a drugi zemaljskih.
Drugi je sjaj Sunca, drugi sjaj Mjeseca i drugi sjaj zvijezda;
Jer zvijezda se od zvijezde razlikuje u sjaju.
Tako i uskrsnuće mrtvih:
Sije se u raspadljivosti, uskršava u neraspadljivosti;
Sije se u sramoti, uskršava u slavi;
Sije se u slabosti, uskršava u snazi;
Sije se tijelo naravno, uskršava tijelo duhovno.«¹²¹

Ipak, dovija se dalje de Lugo, Sunce se može nazvati duhom zbog svoje finoće (*subtilitas*). Naime riječ duh može se rabiti za označavanje finoće neke naravi. Tomu u prilog navodi da se u Svetom pismu zrak i vjetar nazivaju duhom, a u prirodnjakā se finije pare, preko kojih se sile duše šire u dijelove tijela, također nazivaju duhovi.

¹²⁰ »Annotatio R. P. M. Jacobi de Lugo« (1591), f. 105r:

»At Divus Paulus in epistola prima ad Corinthios cap. 15 [corr. ex 13] refutat hanc opinionem, appellans Solem, Lunam et stellas corpora coelestia, terrestria vero arbores et reliqua vegetabilia.«

¹²¹ 1 Kor 15, 40–44. Usp. *Novi zavjet*, s grčkoga preveli Bonaventura Duda i Jerko Fućak (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973), p. 336.

Usp. *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam* (2005), p. 1426:

»Et corpora caelestia, et corpora terrestria,
sed alia quidem caelestium gloria, alia autem terrestrium.
Alia claritas Solis, alia claritas Lunæ, et alia claritas stellarum.
Stella enim a stella differt in claritate.
Sic et resurrectio mortuorum.
Seminatur in corruptione, surget in incorruptione.
Seminatur in ignobilitate, surget in gloria,
Seminatur in infirmitate, surget in virtute,
Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.«

Biblijskim piscima de Lugo priključuje i autore na koje upućuje Toma Akvinski:

»Drugi pako koje navodi sv. Toma (I dio, pitanje 60., članak 3.) po toj izreci Salamunovoj smatraju kako su Sunce, Mjesec i zvijezde obdareni dušom (*animata*), kao platonici i Origen. A i sv. Jeronim, objašnjavajući tu Salamunovu izreku. Sv. Bazilije i Damascije [treba ispraviti: sv. Ivan Damaščanski] opet su oprečna mnijenja razumijevajući kako tu duh nije samo Sunce, nego duša nebesa ili anđeoska narav što upravlja Suncem. Sv. Augustin (u 2. Gen) ne odlučivši se ni za jedan od tih stavova ostavlja pitanje neriješenim.

Neka se, dakle, svatko drži onog stava koji mu se više sviđa, samo neka ne niječe da su nebo, Sunce i zvijezde tjelesni.

Ne treba ovdje previdjeti ni primjedbu sv. Tome, koji na navedenom mjestu smiruje tu prepirku, i to s pomoću ovakva razlikovanja: to da su zvijezde i ostala nebeska tijela oduhovljena (*animata*) ili oduhovljujuća (*animantia*) – kaže on – može se razumjeti dvostruko. Ili jednoznačno, to jest da se prihvati uobličujuća duša koja je oblik tijela, kao što su duše oduhovljujućih bića, te se čini da tako shvaća stvar prvo mnijenje i pisac ove knjige. Ili dvoznačno, to jest da se zamišlja duša koja je djelujuća ili upravljajuća te se s tijelom spaja kao pokretnik s pokrenutim, kao što je s kolom koje se vrti sjedinjen i njime upravlja lončar. Bazilije i Damascije [treba ispraviti: Damaščanski] ne prekoračaju one koji prema posljednjem razumijeću vjeruju da zvijezde imaju dušu ili da su živa bića, kao što su vjerojatno mislili i Filon, Sveti Jeronim i možda Origen. Ali njih opet opovrgavaju oni koji smatraju da zvijezde imaju dušu i naučavaju da su zvijezde živa bića prema prvom načinu shvaćanja.«¹²²

¹²² »Annotatio R. P. M. Jacobi de Lugo« (1591), f. 105r:

»Alii vero, quos nominat D.[ivus] Th.[omas] I. part. et quaest. 60 art. 3, ex hoc dicto Salomonis senserunt Solem et Lunam atque sidera esse animata, ut Platonici, Origenes etiam. Necnon et D.[ivus] Hieronymus, exponens hoc dictum Salomonis. D.[ivus] Basilius vero et D.[ivus] Damascenus sunt contrariae opinionis, intelligentes nomine spiritus non ipsum Solem, sed animam coeli vel naturam angelicam praesidentem esse Soli. Augustinus in 2. Gen. ad literam in neutram partem declinans sub dubio reliquit.

Ideo teneat unusquisque quod sibi magis placet, modo non neget coelos, Solem, Lunam esse corporea.

Non est tamen hic ommittenda observatio Divi Thomae sedantis hanc controversiam loco citato, huiusmodi distinctione: sidera inquit caeteraque coelestia corpora esse animata sive animantia bifariam intelligi potest. Aut univoce, hoc est anima informante quae sit corporis forma, quales sunt animantium animae, et hoc modo videtur intelligere prima opinio, cum qua auctor huius libri. Aut equivoce, hoc est anima assistente vel praesidente, quae corpori unitur tamquam movens mobili, ut rotae quae movetur unitur et praesidet figulus. Basilius et Damascenus non repraehendunt eos qui iuxta posteriorem intellectum credunt astra esse animata vel animalia, ut verisimile est sensisse Philonem atque Divum Hieronymum, forte etiam Origenem, sed eos duntaxat refellunt qui stellas animatas et sidera docuerunt esse animalia iuxta priorem intelligendi modum.«

Da bi tiskao filozofski sustav Frane Petrića, ferarski izdavač Benedetto Mamamrelli morao je 1591. godine objaviti primjedbe crkvenoga cenzora, a s njima se prethodno morao suglasiti i Petrić kao autor djela; među njima i ovu na kraju sedamnaeste knjige *Pankozmije*. A u toj primjedbi o naravi zvijezda, uz ostale kršćanske autoritete, Petrićev cenzor Jakob de Lugo uključuje i mišljenje Ivana Damašćanskoga iz šestoga poglavlja druge knjige njegova glavnoga djela *De fide orthodoxa*.

Prirodnofilozofske teme u šestom i sedmom poglavlju druge knjige De fide orthodoxa Ivana Damašćanskoga

Da bismo dodatno razjasnili s kojim se razlogom Petrić, a s kojim Jakob de Lugo pozivaju na Ivana Damašćanskoga, prikažimo sažeto što je taj crkveni otac izlagao o nebu i nebeskim tijelima u već spomenutim poglavljima, šestom i sedmom, druge knjige svoga djela *De fide orthodoxa*.¹²³

Šesto poglavlje nosi naslov »O nebu«, a Damašćanski ga započinje definicijom neba:

»Nebo je područje vidljivih i nevidljivih stvorenja. U njemu su sadržane i obuhvaćene umne sile anđela kao i sve osjetilno.«¹²⁴

¹²³ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6–7; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik i latinski prijevod u coll. 879A–900A.

Usp. i srpski prijevod: Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 185–196.

¹²⁴ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 2–4; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 880AB, latinski prijevod u col. 879AB, u poglavlju »[Lib. II] Cap. VI. De caelo.«:

»Caelum est visibilium invisibiliumque rerum ambitus. Illius enim amplexu, tum intellectuales virtutes, tum omnia sensibilia clauduntur et circumscribuntur.«

Čini se da latinski prijevod u Migneu odstupa od svih jer u njemu izostaje izričaj »duhovne andeoske sile«.

Usp. Lefèvreov latinski prijevod u: Damascenus, *De orthodoxa fide liber* (1519), Lib. II, Cap. VI, f. 40r:

»Coelum est circumdatio visibilium creaturarum et invisibilium; intra enim ipsum et intellectuales angelorum virtutes et omnia sensibilia concluduntur ipsoque determinantur ambitu.«

Usp. i engleski prijevod: John of Damascus, »Exposition of the Orthodox Faith«, translated by the Rev. S. D. F. Salmond, u: *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Second Series, Volume IX. (New York: Charles Scribner's Sons, 1908), pp. 1–101, na p. 21a:

»The heaven is the circumference of things created, both visible and invisible. For within its boundary are included and marked off both the mental faculties of the angels and all the world of sense.«

A što se tiče njegove naravi, prvo upućuje na sv. Bazilija i njegovo djelo o stvaranju svijeta *Hexaëmeron* (*Šestodnev*), u kojem Bazilije tvrdi da je »nebeska narav tanka kao dim«. ¹²⁵

Damašćanski navodi i ostala mišljenja, među njima i Aristotelovo o petom elementu od kojega je sastavljeno nebo:

»Neki pak smatraju da je nebo fluidno jer je nastalo posred voda, neki da je nastalo od četiriju elemenata, a neki da je nebo peto tijelo, i to drukčije od ovih četiriju. Neki su, istina, bili mišljenja da nebo u vidu kruga sve obuhvaća, da je okruglo i da, odasvud promatrano, ono jest najviši dio, dok središnji dio toga prostora koji je njime obuhvaćen jest najniži dio.« ¹²⁶

Dok Damašćanski izlaže o rasporedu elemenata u svijetu, slijedi on Aristotelovu prirodnu filozofiju: prozračnim i lakim tijelima Bog je dodijelio uzvišeno mjesto, a teška su tijela dospjela na najniže mjesto – u središte. Budući da je vatra najlakši element, ona zauzima mjesto odmah ispod neba, a niže od vatre nalazi se zrak. Zemlja i voda kao teži i pretežniji elementi nalaze se u samom središtu, s tim da je voda lakša i pokretljivija od zemlje. Gore odasvud okružuje ih zrak kao kružni omotač, a oko zraka vatra ili eter, a izvan svega toga je nebo kao krug. Nebo se kreće kružno i steže sve što je unutar njega, tako da sve ostane čvrsto i neraskidivo. ¹²⁷

Nebo ima sedam krugova, jedan je viši od drugoga, a na svakom krugu po jedan planet. To su redom: Sunce, Mjesec, Jupiter (Zeus), Merkur (Hermes),

Vidi i srpski prijevod u: Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 185:

»Nebo je oblast vidivih i nevidivih tvorevina, jer u njemu su sadržane i obuhvaćene duhovne andeoske sile, kao i sve što je čuvstveno.«

¹²⁵ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 14–16; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 880C, latinski prijevod u col. 879C:

»Huius porro naturam divinus Basilius, instar fumi tenuem ac subtilem esse ait, ex Scriptura divina edoctus.«

Vidi i Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 185.

¹²⁶ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 16–20; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 880C–881A, latinski prijevod u coll. 879C–882A:

»Alii autem aqueum, ut, quod in medio aquarum posita sit, alii ex quatuor elementis conflatum docent, alii denique quintum quoddam corpus, diversum ab his quatuor.

Porro quidam caelum mundum universum cingere, rotundaeque figurae esse, ac supremam undique mundi partem obtinere censuerunt; centrum autem totius illius quod complectitur spatii infimam mundi partem esse.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 185.

¹²⁷ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 23–30; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 881AB, latinski prijevod u col. 882AB; Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 185–186.

Mars (Ares), Venera (Afrodita) koja je ponekad Danica ili Zornica, a ponekad Večernjica, te Saturn (Kron). »Nazivaju se planetima«, objašnjava Damaščanski, »i zato jer se gibaju suprotno nebu«, ¹²⁸ što se lako može ustanoviti ako se promatra Mjesec, koji se svaku večer pomiče malo unatrag. Tu Damaščanski očito slijedi Ptolemejevu i Aristotelovu sliku svijeta.

Damaščanski nije zauzeo stav o obliku neba. Neki tvrde da je nebo sferično, a neki zamišljaju da je u obliku polusfere, pa Damaščanski zaključuje:

»bilo [nebo] na ovaj ili onaj način, sve je postalo i ustanovljeno božanskom zapovijedi.«¹²⁹

Izlaganje o fizičkom opisu neba Damaščanski zaključuje ovom tvrdnjom:

»Uostalom nebo je u velikoj mjeri veće od Zemlje. Bît neba ne treba istraživati, jer je ne možemo spoznati.«¹³⁰

Posljednja tvrdnja Damaščanskoga u poglavlju o nebu odnosi se na pitanje o tom imaju li nebeska tijela dušu. Tu je Damaščanski odlučan:

»Neka nitko ne misli da nebo ili nebeska svjetlila imaju dušu, jer su ona bez duše i osjećaja.«¹³¹

Sedmo poglavlje drugoga dijela *De fide orthodoxa* nosi naslov »O svjetlosti, vatri, svjetlilima, odnosno o Suncu, Mjesecu i zvijezdama«. Damaščanski svoje izlaganje započinje ponavljajući misao iz prethodnoga poglavlja: vatra,

¹²⁸ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 33–38; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 881BC, latinski prijevod u col. 882BC:

»Eos vero planetas ob eam causam appellat, quod contra ac coelum moveantur.«
Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 186.

¹²⁹ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 56–57; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 884B, latinski prijevod u col. 883B:

»Caeterum quoquo modo haec se habeant, omnia divino jussu facta et stabilita sunt.«
Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 187.

¹³⁰ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 81–82; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 885A, latinski prijevod u col. 886A:

»Caeterum multis partibus caelum terra majus est. Nec vero coeli essentia investiganda est, quippe quam cognitione assequi nequeamus.«
Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 188.

¹³¹ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 6, 83–84; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 885A, latinski prijevod u col. 886A:

»Nullus porro caelos, aut luminaria animata esse arbitretur; anima quippe et sensu carent.«
Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 188.

jedan od četiriju elemenata, najlakši je od elemenata, pa domeće: zapaljiva je i istovremeno osvjetljava, ta Stvoritelj ju je stvorio prvi dan:

»Nije pak vatra, kako neki sude, nešto drugo nego svjetlost.«¹³²

Iz svoje teološke perspektive Damaščanski dodaje još jedan aspekt: u početku, tj. prvoga dana Bog je stvorio svjetlost kao nakit i ukras vidljive tvorine; tama pak nije nikakvo biće, ona je odsutnost svjetlosti. U prva tri dana kada je po božanskoj zapovijedi razlijevana i sabirana svjetlost, nastali su i dan i noć, a četvrtoga je dana Bog stvorio veliko svjetlo – Sunce. Stvorio ga je da bude početak danu i da upravlja njime, naime ono tvori dan. Dan je onda kada je Sunce iznad Zemlje, a trajanje dana određeno je Sunčevom stazom iznad Zemlje od istoka do zapada. Bog je potom stvorio i manja svjetla: Mjesec i zvijezde, da budu početak noći, da upravljaju njome i da je osvjetljavaju. Noć je, nadalje tvrdi Damaščanski, kada je Sunce ispod Zemlje, a trajanje noći je određeno Sunčevom stazom ispod Zemlje od zapada do istoka. Mjesec i zvijezde određene su da svijetle noću, ali ne tako što bi danju uvijek bile ispod Zemlje, jer su i danju zvijezde na nebu iznad Zemlje, ali Sunce svojim sjajem prekriva i zvijezde i Mjesec.

Govoreći o svjetlima, Damaščanski ponavlja što je već rekao o planetima, a zatim izlaže o dvanaest znakova zodijaka, dvanaest zviježđa što se kreću suprotno u odnosu na smjer gibanja sedam planeta, koje prolaze kroz tih dvanaest znakova zodijaka. Sunce za dvanaest mjeseci prođe kroz svih dvanaest znakova zodijaka, dok za Mjesec vrijedi drukčije:

»Budući da je Mjesec na nižem mjestu i brže prolazi pojasom zodijaka, u pojedinom mjesecu prijeđe svih dvanaest znakova zodijaka. Kao kad bi napravio krug unutar nekoga drugog kruga te bi se ustanovilo da je unutrašnji krug manji, na isti je način kraća staza Mjeseca jer je on smješten niže i staza se brže prijeđe.«¹³³

¹³² Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 6–7; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 885C–888A, latinski prijevod u col. 887A, u poglavlju »[Lib. II] Cap. VII. De luce, igne, luminaribus, sole, luna et stellis«:

»Neque enim, ut quidam existimant, aliud quidquam est ignis, quam lux.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 188.

¹³³ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 112–116; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 892CD, latinski prijevod u col. 891CD:

»At vero Luna, ut quae inferiore loco sit, celeriusque zodiacum orbem peragret, in singulos menses tota duodecim signa percurrit. Quemadmodum enim, si intra orbem alium quemdam orbem facias, interior orbis illo minor invenietur, eodem modo, cum Luna inferiorem sedem nacta sit, brevius quoque ipsius curriculum sit, citiusque conficiatur necessum est.«
Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 192.

Damaščanski također uključuje i neka biblijsko-teološka tumačenja nebeskih pojava. Njegovu pozornost privlače kometi kao znamenje koje objavljuje smrt kraljeva.¹³⁴ Kometi, tvrdi Damaščanski, ne spadaju u zvijezde nastale u početku stvaranja, nego u svoje vrijeme nastaju po Božjoj zapovijedi i opet se raspadaju. U skladu s tim gledištem istočni crkveni naučitelj tumači kretanje zvijezde repatice koja je vodila mage prema mjestu Gospodinova rođenja:

»Kao što ni ona zvijezda, koja se javila mudracima kad se naš Gospodin utjelovio iz milosrđa prema ljudima i radi njihova spasenja, nije bila od zvijezda koje su postale na početku svijeta. Što je razgovijetno zato jer ona sad napreduje od istoka prema zapadu, a sad od sjevera prema jugu, sad iščezava, a sad se iznova pojavljuje, što pak odudara od poretka i naravi zvijezda.«¹³⁵

Tumačenje nebeskih pojava Damaščanski proteže i na uspostavu društvenoga poretka u ljudskoj zajednici, primjerice kad želi rastumačiti kako svijetli Mjesec:

»Treba znati i to da Mjesec posuđuje svjetlost od Sunca, ne zato jer Bog ne bi mogao Mjesecu dati vlastito svjetlo, nego zato da bi u stvorenim stvarima bio uspostavljen sklad i poredak, jedni da vladaju, a drugi da slušaju, i da bismo odatle naučili uzajamno saobraćati i pokoravati se prvo Bogu Stvoritelju stvari i Gospodinu, a potom vladarima od njega postavljenima; ne zapitkivati zašto ovaj jest vladar, a ne ja; nego sve što se Božjom naredbom događa prihvatiti zahvalnim i dobrotivim duhom.«¹³⁶

¹³⁴ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 140; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 893C, latinski prijevod u col. 894C.

¹³⁵ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 142–147; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 896A; latinski prijevod u col. 895A:

»Quandoquidem ne sidus quidem illud, quod tum, cum Dominus nostri causa pro sua erga homines clementia, ipsorumque salute in carne natus est, Magis apparuit, non ex illis stellis erat, quae mundi initio conditae fuerunt. Quod quidem perspicuum est, eo quod illa, nunc ab ortu ad occasum, nunc a septentrione ad austrum progrediebatur; nunc delitescebat, nunc se rursus prodebat, quod quidem a siderum ordine et natura dissentaneum est.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 193.

¹³⁶ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 148–154; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 896AB, latinski prijevod u col. 895AB:

»Sciendum autem est Lunam a Sole lumen suum mutuari, non quod Deus in ea inopia versaretur, ut proprium ipsi lumen dare non posset, verum ut concinnitas et ordo rebus conditis imponeretur, aliis videlicet imperantibus, obsequentibus aliis; hincque nos mutuo communicare disceremus ac subesse: primum quidem Deo rerum opifici et Domino, deinde principibus ab eo constitutis; nec sciscitari, cur hic praesit, ego non; verum omnia, quae Deo ordinante contingunt, grato et aequo animo accipere.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 193.

Srodnu teološku pouku o Bogu Svevladaru Ivan Damaščanski izriče i uz pomrčine Sunca i Mjeseca:

»To što Sunce i Mjesec ponekad pretrpe pomrčinu, očituje bezumlje onih koji se klanjaju stvorenjima umjesto Stvoritelju i poučava nas da su Sunce i Mjesec podložni promjeni i preinaci. Što god je promjenjivo, propadljivo je u skladu s vlastitom naravi.«¹³⁷

Prema Damaščanskom, pomrčina Sunca događa se kad se Mjesec svojim tijelom poput pregradnog zida ispriječi i zasjeni Sunce te mu ne dopušta da predaje svjetlost. Samo pak trajanje pomrčine razmjerno je veličini Mjeseca koji svojim tijelom zakriva Sunce. Damaščanski objašnjava zašto se ne treba čuditi tome da je tijelo Mjeseca manje od Sunca:

»Da je tijelo Mjeseca manje veličine [od Sunca], neka te ni najmanje ne čudi, jer neki tvrde da je Sunce mnogo veće od Zemlje, a sveti Oci da je jednako Zemlji. Naime, često ga zakriva oblačić ili brežuljčić ili pak zid.«¹³⁸

S druge strane, pomrčina Mjeseca događa se zasjenjenjem od strane Zemlje. Naime, kada Mjesec bude od petnaest dana i nađe se potpuno suprotno od Sunca tj. kada je Sunce ispod Zemlje, a Mjesec iznad Zemlje, onda Zemlja stvara sjenu pa Sunčeva svjetlost ne može obasjati Mjesec.

Damaščanski povezuje astronomske spoznaje s biblijskim izvješćem o stvaranju svijeta, primjerice kad tvrdi da je Mjesec od Boga stvoren pun, tj. od petnaest dana, i to zato što je trebalo da bude stvoren savršen.¹³⁹ Četvrtoga je dana stvoreno Sunce, koje je prethodilo Mjesecu jedanaest dana, i to zato

¹³⁷ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 155–158; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 896B, latinski prijevod u col. 895B:

»Quod autem Sol et Luna defectum quandoque patiuntur, hinc eorum, qui res creatas, neglecto Creatore, adorant, amentiam arguunt, seque mutationi ac variationi obnoxia esse docent. Quidquid enim mutabile est, natura sua interitui obnoxium est.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 193–194.

¹³⁸ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 162–165; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 896C, latinski prijevod u col. 895C:

»Lunae autem corpus inferioris magnitudinis esse, minime mirum tibi videatur. Nam et Solem nonnulli multis partibus Terra maiorem esse contendunt, sancti Patres vero Terrae aequalem. Et tamen saepenumero accidit, ut nubecula, vel colle exiguo, aut pariete occultetur.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 194.

¹³⁹ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 171–172; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 896D, latinski prijevod u col. 895D:

»Illud advertendum Lunam a summo rerum Auctore plenam fuisse conditam, sive qualis est decima quinta die. Decebat enim ut perfecta crearetur.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 194.

što je od četvrtog dana do petnaestog proteklo jedanaest dana. Upravo su zbog toga Mjesečevih dvanaest mjeseci jedanaest dana kraći od Sunčevih dvanaest mjeseci. Naime, dvanaest mjeseci Sunca imaju 365 dana i $\frac{1}{4}$ dana; spajajući pak $\frac{1}{4}$ dana u četiri godine dobiva se jedan dan, koji se naziva prijestupnim, a ta četvrta godina ima 366 dana. Godišnji pak krugovi Mjeseca imaju 354 dana, i to zato što Mjesec od trenutka rođenja, tj. kad se obnovi raste dok ne dospije do 14 dana $\frac{1}{2}$ i $\frac{1}{4}$, a onda se počinje smanjivati dok ne dođe do 29 dana $\frac{1}{2}$ kada ostaje u potpunosti bez svjetlosti.

Damaščanski također tvrdi da su Sunce, Mjesec i zvijezde složevine, što objašnjava ovako:

»Razvidno je da su Sunce i Mjesec i zvijezde složeni i podložni promjeni. Što je njihova narav, uopće ne poznajemo. Neki tvrde da vatra, kad se odjeljuje od tvari ili potpore, skroz prestaje, a to je očito zato jer ugašena nestaje. Ima i drugih koji kažu da se, kad se ugasi, pretvori u zrak.«¹⁴⁰

Sedmo poglavlje druge knjige *De fide orthodoxa* Ivan Damaščanski završava tumačenjem Mjesečevih mijena:

»Kaže se da je Mjesec u konjunktiji sa Suncem kad Mjesec dospije do onog stupnja na kojem je Sunce.

Kaže se da je Mjesec rođen kad je od Sunca udaljen za 15° .

Kaže se da Mjesec izlazi kad je srpolik i to biva dvaput, kad je od Sunca udaljen za 60° .

Kaže se da je polumjesec i to biva dvaput, kad je od Sunca udaljen za 90° .

Kaže se da je izbočen [ili u trećoj četvrti] i to biva dvaput, kad je od Sunca udaljen za 120° .

Kaže se da nastupa pun mjesec, koji daje puno svjetlo, i to biva dvaput, kad je od Sunca udaljen za 150° .

Kaže se da nastupa cijeli mjesec kad je od Sunca udaljen za 180° .

A rekoso 'dvaput', naime, jednom kad Mjesec raste, a drugi put kad se smanjuje. Za dva i pol dana Mjesec prođe kroz svaki od znakova [zodijaka].«¹⁴¹

¹⁴⁰ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 187–191; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 897B, latinski prijevod u col. 898B:

»Perspicuum autem est Solem et Lunam omniaque sidera composita esse et mutationi obnoxia. Quae tamen eorum natura sit, prorsus ignoramus. Ac nonnulli ignem ab omni materia sive pabulo semotum penitus desinere asserunt, idque manifestum esse, eo quod exstinctus evanescat. Sunt rursus alii qui exstinctum illum in aerem verti dicunt.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 195.

¹⁴¹ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 201–207; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 897D–900A; latinski prijevod u coll. 898D–899A:

»In coniunctione Luna esse dicitur, cum eodem quo Sol est gradu; nascens, cum quindecim a Sole gradibus distat; oriens, dum corniculata apparet, quod quidem bis contigit, ac

Iz sedmog poglavlja druge knjige *De fide orthodoxa* treba još izdvojiti i filozofsko-teološko promišljanje u kojem Ivan Damaščanski zauzima svoj stav o dometima proricateljnoga zvjezdoznanstva:

»Grci pak tvrde da izlaz, zalaz i združenja (σύγκρουση) tih zvijezda, Sunca i Mjeseca upravljaju svim stvarima (time se bavi astrologija), mi naprotiv da se njima predoznačuju kiša i vedrina, hladnoća i vrućina, vlažnost i suša, napokon vjetrovi i drugo što takva, ali glatko nijećemo da donose ikakvu kob našim djelovanjima.«¹⁴²

Takav zaključak potiče Damaščanskoga na to da u 'astronomskom dijelu' svoga djela obrazloži pojam čovjekove slobode:

»Budući da nas je Stvoritelj obdario slobodom volje, odatle slijedi da smo gospodari naših vlastitih djelovanja. Inače, ako sve činimo na temelju kretanja zvijezda, slijedi da to što činimo, činimo po nužnosti. Nadalje što biva po nužnosti nije ni krepost ni porok. A ako ne stječemo ni krepost ni porok, zacijelo nismo dostojni ni hvale ni kazne. I tako će se ustanoviti da je Bog nepravedan kad jednima dodjeljuje sreću, a drugima nesreću. Niti će Bog upravljati stvorenjima niti ih providati ako sve djeluje i ponaša se po nužnosti. Suvišan će nam biti razum. Naime ako nikakvo djelovanje ne ovisi o našem sudu, uzaludno je razmišljati. Razum nam je darovan osobito radi donošenja odluke. Odatle također slijedi: što god se služi razumom, obdareno je i slobodom volje.«¹⁴³

tum sexaginta gradibus a Sole distat; semiplena bis conspicitur, cum nonaginta gradibus redessit; bis etiam gibbosa, cum centum et viginti gradibus; lucem vero plenam habens, cum gradibus centum et quinquaginta; plena omnino ac perfecta, cum centum et octoginta gradibus a Sole remota est. Bis idcirco dicimus, quia crescente, ac rursus decrescente id accidit. Porro duobus diebus cum dimidio unumquodque signum Luna emetitur.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), pp. 195–196.

¹⁴² Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 117–122; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u coll. 892D–893A, latinski prijevod u col. 894A:

»Jam vero gentiles per horum siderum, Solis nimirum et Lunae ortum et occasum concursumque res omnes gubernari asserunt (in his enim astrologia versatur); nos contra imbrem quidem ac serenitatem, frigus item et calorem, humorem et siccitatem, ventos denique atque alia ejusmodi per ea significari non imus inficias. Quod vero actionibus nostris omen ullum importent, id pernegamus.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 192.

¹⁴³ Damascenus, *Expositio fidei* (Kotter 1973), II 7, 122–132; Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94), grčki izvornik u col. 893AB, latinski prijevod u col. 894AB:

»Nam cum liberi arbitrii a Conditore praediti simus, hinc efficitur ut actiones nostrae iuris nostri sint. Alioqui, si ex siderum motu cuncta facimus, sequitur ut ea quae facimus necessitate faciamus. Id porro quod necessitate fit, neque virtus neque vitium est. Quod si nec virtutem nec vitium habemus, profecto nec laudibus nec supplicio digni sumus. Atque ita iniquus Deus reperietur, dum aliis res secundas, aliis calamitosas tribuit. Imo vero nec

→

Kad je Petrić u *Pankozmiji* uputio na Ivana Damašćanskoga, pozvao se na dvije nosive tvrdnje iz šestog i sedmog poglavlja druge knjige njegova djela *De fide orthodoxa*. Naime, u šestoj knjizi druge knjige istočni crkveni otac tvrdi da nebo tj. nebeska tijela nemaju dušu, a u sedmom poglavlju tvrdi da vatra nije ništa drugo doli svjetlost.

Na ostala astronomska i prirodnofilozofska gledišta Ivana Damašćanskoga, što su zabilježena u šestom i sedmom poglavlju druge knjige, Petrić se ne poziva, premda o istim temama u *Pankozmiji* opširno izlaže i zauzima stavove. To se najizravnije odnosi na sljedeće knjige *Pankozmije*: desetu »De coeli rotunditate«, osamnaestu »De planetis« i dvadesetu »De Luna«.

Ivan Damašćanski i Petrićevi »naši teolozi«: oslonac pri izgradnji jedne pia philosophia

Uz Ivana Damašćanskoga Petrić se u *Novoj sveopćoj filozofiji* poziva i na druge kršćanske pisce i crkvene naučitelje. »Naši teolozi, i stari i novi« (*theologi vero nostri et veteres et recentes*),¹⁴⁴ naziva ih Petrić u četvrtoj knjizi *Panpsihije* i tom prilikom nudi možda najiscrpniji popis svojih crkvenih izvora: s kršćanskoga Istoka Origen, Dionizije, Ćiril, Bazilije i Grgur Nazijanski, od zapadnih crkvenih naučitelja Ambrozije, Jeronim i Augustin, »među novijima Auriol, Škot, sv. Toma, Caietan« (*inter recentiores Aureolus, Scotus, Divus Thomas, Caietanus*). Ponekad je Cresaninu važno, kako je očito u ovom slučaju, da spomene više imena kršćanske tradicije, bilo da se o ponekom pitanju slažu, razilaze ili ga ostavljaju otvorenim.

Slično vrijedi i za mjesta u *Pankozmiji* gdje se Petrić poziva na Ivana Damašćanskoga. Kad u petoj knjizi *Pankozmije* izlaže o svojstvima topline, to ga asocira na atribute Duha Svetoga, koje uz signifikantno »možda« pridružuje podjednako Ivanu Damašćanskom i Grguru Nazijanskom. U petnaestoj knjizi *Pankozmije* Cresanin ističe da se »Damašćanski i Augustin i drugi naši bogoslovi slažu da je nebo oganj i uče da su od njega sačinjene zvijezde i druga nebeska svjetlila«, dakle stavlja Damašćanskoga uz bok Augustinu.

gubernabit Deus res conditas nec eis providebit, si quidem omnia necessitate agantur ac ferantur; supervacaneaque in nobis erit pars rationalis. Nam si nulla actio e nostro arbitrio pendet, frustra consultamus, vis quippe rationis utique consultandi causa nobis concessa est; unde etiam quidquid ratione utitur, arbitrii quoque libertate praeditum est.«

Usp. Damaskin, *Istočnik znanja* (2006), p. 192.

¹⁴⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1591), Pampsychia III, f. 55.2.

Ipak najizravnije o ulozi svojih crkvenih izvora Petrić govori u posveti koju upućuje papi Grguru XIV i »svim budućim rimskim papama«:

»Dočim svi stari teolozi, koji postaviše temelje presvetoj vjeri i tako visoko uzdigoše Crkvu (sv. Dionizije, Justin, Klement Aleksandrijski, Origen, Ćiril, Bazilije, Euzebije, Teodoret, Arnobije, Laktancije, Augustin, Ambrozije i mnogi ostali), jerbo znadijahu da uz male izmjene platonici lako mogu postati kršćanima – služim se Augustinovim riječima – pretpostavljali su Platona i ove njegove sljedbenike svim ostalim filozofima. A Aristotela su samo po zlu spominjali. Nekih četiri stotine godina nakon toga skolastički teolozi krenuše u suprotnu smjeru. Stadoše se služiti Aristotelovim bezbožnostima kao temeljima vjere. Ispričavamo ih što, ne poznajući grčki, nisu mogli spoznati one spomenute. Ali im ne opraštamo što su pokušavali bezbožnošću poduprijeti pobožnost.«¹⁴⁵

Premda tu Petrić nabraja imena čak dvanaestorice drevnih teologa, među kojima pretežu imena s kršćanskoga Istoka, u taj popis začudo ne uvrštava Ivana Damašćanskoga. S druge strane ističe da se sve teološko nasljeđe od Dionizija do 8. stoljeća, a tu neizravno uključuje Ivana Damašćanskoga, oslanja, što se filozofije tiče, na Platona i novoplatonovce, koji »uz male izmjene« mogu biti protumačeni u skladu s kršćanskim pravovjermem. Temeljna je Petrićeva ambicija, kako je to zabilježeno već u posveti papi Grguru, izgraditi jednu »pobožnu filozofiju« (*pia philosophia*), tj. filozofski sustav usklađen s kršćanskim pravovjermem, koji će iskorijeniti aristotelizam iz školā, napose iz isusovačkih kolegija.¹⁴⁶ U tom pothvatu uz Petrićevu »novu filozofiju« treba da sudjeluju još četiri »pobožne filozofije«, koje Cresanin objavljuje u *adiecta* svoga glavnoga filozofskog djela:

»Ovom knjigom prinosisim Tebi, o najblaženiji oče Grgure, pet filozofijâ, što su sve pobožne i sve u skladu s vjerom katoličkom: našu vlastitu što je nedavno

¹⁴⁵ Patricius, »Sanctissimo Domino Nostro Gregorio XIII« (1591), f. a3r:

»Profecto theologi veteres omnes, qui et sacrosanctae fidei iecerunt fundamenta et Ecclesiam tam alte extruxerunt, D. Dionysius, Iustinus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Cyrillus, Basilius, Eusebius, Theodoretus, Arnobius, Lactantius, Augustinus, Ambrosius, alii plerique omnes, quia scirent paucis mutatis Platonicos facile christianos fieri posse (Augustini verbis utor), Platonem eiusque sectatores hosce philosophis reliquis omnibus antetulerunt. Aristotelem non nisi cum infamia nominarunt. Quadringentis vero ab hinc circiter annis scholastici theologi in contrarium sunt annexi. Aristotelicis impietatibus pro fidei fundamentis sunt usi. Excusatos eos habemus, quod cum Graecas litteras nescirent, illos cognoscere non potuerunt. Non vero eos excusamus, quod impietate pietatem astruere sint conati.«

¹⁴⁶ Patricius, »Sanctissimo Domino Nostro Gregorio XIII« (1591), f. a3v:

»Fac igitur in suis collegiis tam pia philosophia doceatur et stabiliatur.«

zasnovana, kaldejsku Zoroastrovu, egipatsku Hermesa Trismegista, zatim mističku egipatsku, te samu Platonovu.«¹⁴⁷

Presveto Trojstvo, zvijezde, vatra: teme Petrićevih uputnica na Ivana Damašćanskoga

U *Novoj sveopćoj filozofiji* poziva se Petrić na različite mudrosne i filozofske izvore – od Mojsija, Zoroastra i Hermesa Trismegista do sv. Tome Akvinskoga i kardinala Caietana koji djeluje u prvoj polovici 16. stoljeća, a uz neke specifične teme znatno povjerenje poklanja izvorima koji pripadaju kaldejskoj, grčkoj i otačkoj tradiciji. Zoroastra i njegovu misao povezuje s otačkom literaturom, a posebno se pogodnom u tom smislu čini ona otačka literatura koja je izvorno pisana grčkim jezikom. U tom kontekstu Ivan Damašćanski ima istaknuto mjesto kao Petrićev izvor: Cresanin ga citira i u grčkom izvorniku i u vlastitu latinskom prijevodu, koji se ponešto razlikuje od izdanja latinskih prijevoda djela *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskoga iz 16. stoljeća, kao i od kasnijega latinskoga prijevoda Michaela Lequiena koji je Migne objavio u svesku zbirke *Patrologia Graeca* posvećenom djelima Ivana Damašćanskoga (PG 94). Petrić pronalazi mnoge poveznice između Zoroastrovih nazivaka u zbirci *Kaldejska proroštva* i kršćanske terminologije kojom se služi Ivan Damašćanski. Nazivke poput ‘Otac’ (*Pater*), ‘tvorac’ (*artifex*), ‘stvaranje svijeta’ (*cosmopeia*) i njima bliske upotrijebili su u grčkom i Zoroaster i Ivan Damašćanski, dakako svatko u svom kontekstu, no Petrić ih povezuje pri izgradnji vlastita filozofskog sustava, s ambicijom da taj sustav bude prepoznat kao *pia philosophia*.

Slijedeći svoju zamisao *Nove sveopće filozofije*, Petrić odabire one tvrdnje iz djela *De fide orthodoxa* Ivana Damašćanskoga, koje potkrepljuju njegove vlastite zamisli. Ovo se posebno odnosi na one misli za koje Petrić smatra da potječu od Zoroastra. Petrić dakle Ivana Damašćanskoga čita selektivno. U skladu s time mogu se postaviti tri pitanja.

Prvo, kako je Petrić čitao Damašćanskoga dok je raspravljao o Bogu u *Panarhiji*?

Petrić se u *Panarhiji* na misao Ivana Damašćanskoga poziva sedam puta, i to u četirima knjigama: devetoj, petnaestoj, šesnaestoj i dvadeset drugoj. U

¹⁴⁷ Patricius, »Sanctissimo Domino Nostro Gregorio XIII« (1591), f. a2r:

»Quinque hoc volumine, pias omnes, omnes Catholicae fidei consonas, Gregori Pater Beatissime, Tibi afferimus philosophias: nostram recens conditam, Chaldaicam Zoroastri, Hermetis Trismegisti Aegyptiam, Aegyptiam aliam mysticam et aliam Platonis propriam.«

devetoj knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »De uno trino principio«, kad raspravlja o Duhu Svetom, Cresanin citira rečenicu iz prve knjige *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga. Naime, Petrić iz Damaščanskoga odabire izričaje koji se odnose na Duha Svetoga: »koji sve ispunjava bivstvom, koji sve sadržava, koji svijet ispunjava po bivstvu, koji je nedohvatljiv svijetu po možnosti«. Ovu misao donosi prvo u grčkom izvorniku, a odmah potom u vlastitu latinskom prijevodu. Već je iz toga prvoga citata jasno da se Petrić oslanja na grčki izvornik *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga.

Sam pak Ivan Damaščanski nauk o Duhu Svetom cjelovito razlaže u dvama poglavljima prve knjige svoga glavnog djela: u sedmom poglavlju »De Spiritu sancto« i u osmom poglavlju »De sancta Trinitate«. Međutim, Petrićev citat iz Ivana Damaščanskoga nalazi se u trinaestom poglavlju prve knjige naslovljenom »De loco Dei et quod solus Deus incircumscribitus sit«, a u latinskim izdanjima Petrićeva doba – u 18. poglavlju prve knjige pod naslovom »Collectanea de deo: patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu«. Petrić dakle nastoji ideje razvijene u Zoroastra potvrditi kršćanskom tradicijom, odnosno obrazloženim tvrdnjama kršćanskih autoriteta. Iako se Petrić poziva i na latinske i grčke crkvene pisce, potvrdu za takve ideje lakše pronalazi u 'grčkom rječniku' grkofonih otaca, ponajprije u Ivana Damaščanskoga.

U petnaestoj knjizi *Panarhije*, naslovljenoj »De intellectu«, Petrić navodi tvrdnju Ivana Damaščanskoga: Logos Božji »sve ima što god roditelj ima.«. Tu ili sličnu misao Ivana Damaščanskoga Cresanin je mogao pročitati na tri mjesta: u šestom poglavlju »De Verbo ac Dei Filio, probatio ducta a ratione« prve knjige *De fide orthodoxa*, u sedmom poglavlju »De una Dei Verbi composita persona« treće knjige istoga djela, kao i u više puta spomenutom trinaestom poglavlju prve knjige. Ovdje, kao i u devetoj knjizi *Panarhije*, Petrić pokušava povezati Zoroastrov nauk s otačkom tradicijom. A kako je već rečeno, zbog grčkog su jezika upravo grčki oci, a među njima zbog svoje sustavnosti i utjecaja posebno Ivan Damaščanski, bili prikladni za pronalaženje poveznice s kaldejskom tradicijom.

Šesnaesta knjiga *Panarhije*, naslovljena »An Deus Pater sit intellectus« u obliku povijesnoga prikaza raspravlja temu: je li Bog razum, točnije je li Bog iznad razuma? Koristeći i ovdje, kao i na nekim drugim mjestima, povijesni prikaz problema od starih Grka pa do kršćanskih pisaca Petrić uvrštava i Ivana Damaščanskoga u one pisce koji su tvrdili da je Bog iznad razuma tj. koji ni Trojstvo ni Boga Oca nisu nazivali razumom. Te je misli, kao što je u tekstu dokazano, Petrić crpio iz četrnaestog poglavlja »Proprietates seu attributa divinae naturae« prve knjige *De fide orthodoxa*, odnosno iz 19. poglavlja prve knjige u kasnorenesansnim inačicama *De fide orthodoxa*.

Na početku 22. knjige *Panarhije*, naslovljenoj »De rerum creatione«, Petrić ističe da Damašćanski za Stvoritelja upotrebljava grčku riječ κτίστης, ali ne upućuje gdje je Damašćanski koristi. Riječ se nalazi u definiciji anđela u trećem poglavlju »De angelis« druge knjige *De fide orthodoxa*. Naime, tu je riječ Κτίστης primjerena, s obzirom na to da Damašćanski naglašava kako anđele ne treba smatrati drugim stvoriteljima, nego samo Boga smijemo nazivati Stvoriteljem.

Da bi protumačio Božje stvaranje *ex nihilo*, Petrić u jednom navodu objedinjuje retke iz dviju Pavlovih poslanica: *Poslanice Kološanima* i *Poslanice Rimljanima*, a da bi rastumačio Pavlove trinitarne obrasce upućuje na stavove dvojice svetaca i crkvenih naučitelja: sv. Bazilija i sv. Ivana Damašćanskoga. Iz Damašćanskoga ističe tvrdnju da se osobe Presvetoga Trojstva razlikuju samo »po svojim osobnim svojstvima«, tj. »nerođenošću, rođenošću i izlaženjem« (*ingenitura, genitura, processione*).

Drugo pitanje glasi: Kako je Petrić čitao Damašćanskoga dok je u *Panpsihiji* raspravljao o duši?

Filozofe, koji su raspravljali problematiku svjetske duše, Petrić u četvrtoj knjizi *Panpsihije*, naslovljenoj »An mundus sit animatus«, dijeli u tri skupine: one koji su tvrdili da svijet tj. nebeska tijela imaju dušu, one koji su joj nijekali dušu i one koji se nisu opredijelili. Ivan Damašćanski spada u skupinu onih, zajedno s Laktancijem, Bazilijem, Ambrozijem i Ćirilom, koji niječu da svijet ima dušu. Ivan Damašćanski ovu tvrdnju iznosi u šestom poglavlju »De caelo« druge knjige *De fide orthodoxa*, ali se daljnjom razradom te teme Petrić ne služi. Cresanin od Damašćanina, iz šestog poglavlja druge knjige o nebu, preuzima samo tvrdnju da nebo, tj. nebeska tijela nemaju dušu.

Treće je pitanje: Kako je Petrić čitao Damašćanskoga dok je u *Pankozmiji* raspravljao o svijetu, svemiru, nebu, nebeskim tijelima, planetima i kometima?

Ime Ivana Damašćanskoga može se naći u trima knjigama *Pankozmije*: petoj, petnaestoj i sedamnaestoj. U prve dvije Petrić se poziva na Ivana Damašćanskoga, a u sedamnaestoj se ime istočnoga naučitelja pojavljuje u primjedbi crkvenoga cenzora Jakoba de Luga. U petoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »De primario calore«, Petrić se, razrađujući problem prvotne topline, vraća na navod iz djela Ivana Damašćanskoga koji je već upotrijebio u devetoj knjizi *Panarhije*. Naime, Petrić u kontekstu prvotne topline tumači kako Bog, ispunjavajući sve biti te sve uzdržavajući, ispunjava svijet svojom biti. Navod Ivana Damašćanskoga iz trinaestog poglavlja »De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit« prve knjige *De fide orthodoxa*, upotrijebljen već u devetoj knjizi *Panarhije*, Cresanin preuzima u petoj knjizi *Pankozmije* u skraćenom obliku.

U petnaestoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »An sidera sint ignes«, Petrić koristi opću tvrdnju, kako on kaže, »naših bogoslova« da je nebo oganj. Spominjući i druge kršćanske pisce i oce, primjerice Augustina, Petrić izdvaja Damaščanskoga koji ovu temu razrađuje u sedmom poglavlju »De luce, igne, luminaribus, Sole, Luna et stellis« druge knjige *De fide orthodoxa*. Zapravo Cresanin se poziva na Damaščaninovu tvrdnju: »vatra nije ništa drugo nego svjetlost«, ali se ne koristi ostalim stavovima koje crkveni učitelj zauzima u sedmom poglavlju druge knjige *De fide orthodoxa*.

Napokon ime Ivana Damaščanskoga pojavljuje se i u sedamnaestoj knjizi *Pankozmije*, naslovljenoj »De astrorum motu«, ali ne u samom tekstu, nego u primjedbi crkvenoga cenzora, oca Jakoba de Luga. Riječ je o tvrdnji u šestom poglavlju »De caelo« u drugoj knjizi *De fide orthodoxa*, gdje Ivan Damaščanski niječe dušu nebeskim tijelima. I sâm se Petrić pozvao na ovo poglavlje kad je u četvrtoj knjizi *Panpsihije* propitivao ima li svijet dušu. Dakako, ovdje treba postaviti i jedno potpitanje: Zašto se cenzor de Lugo pozvao baš na Damaščanskoga, točnije na par istočnih otaca: Bazilija i Damaščanskoga? Na neki je način dao do znanja da poštuje to što se Petrić u svom djelu poziva na grčkoga crkvenoga oca Ivana Damaščanskoga i njegovo razumijevanje pravovjerja u djelu *De fide orthodoxa*. Ali je također išao utrtom stazom jer se u tom pitanju na Ivana Damaščanskoga pozvao upravo Toma Akvinski.

De fide orthodoxa, glavno djelo Ivana Damaščanskoga, Petrić dakle čita vrlo selektivno. U vrlo razvedenom razglabanju Ivana Damaščanskoga o Presvetom Trojstvu Petrić pronalazi četiri uporišta, koja koristi pri pisanju *Panarhije*: attribute Duha Svetoga »koji sve ispunja bivstvom«, tvrdnju da je Otac »iznad razuma«, grčki nazivak za Stvoritelja i »osobna svojstva« triju božanskih osoba u kršćanskom nauku. Time Ivan Damaščanski postaje Petriću glavni 'saveznik' pri usklađivanju Zoroastrova nauka o počelima s kršćanskim pravovjerjem o Presvetom Trojstvu.

Iz 'astronomskog dijela' druge knjige *De fide orthodoxa* Cresanin se poziva samo na dvije tvrdnje: »nebeska tijela nemaju dušu« i »vatra nije ništa drugo nego svjetlost«, a za sve ostale brojne teme koje je obradio u *Pankozmiji* ne traži uporište u Ivanu Damaščanskom. Na 'psihološki', odnosno antropološki dio druge knjige *De fide orthodoxa* Petrić se uopće ne poziva.

Frane Petrić's Reading of John Damascene's *De fide orthodoxa*

Summary

When in his masterpiece *Nova de universis philosophia* (1591), notably in its second part *Panarchia*, Frane Petrić refers to Zoroaster and to him ascribed *Oracula Chaldaica*, he also refers to *De fide orthodoxa* (749) by the Greek Father St. John of Damascus. Moreover, he quotes the mentioned work both in the Greek original and in his own Latin translation, which somewhat departs from the Late Renaissance editions of Latin translations of *De fide orthodoxa*, as from that by Jacques Lefèvre d'Étaples, for example.

In *Panarchia* Petrić refers to Damascene's *De fide orthodoxa* on seven occasions. In "De uno trino principio," Book IX of *Panarchia*, the philosopher from Cres quotes Damascene's sentence with four attributes of the Holy Spirit: "[He who is] filling all things with essence, maintaining all things, filling the universe with essence, while yet the universe is not the measure of His power." This quotation is to be found in "De loco Dei et quod solus Deus incircumscribitur sit," Chapter 13, Book I of *De fide orthodoxa*, that is, in its Latin editions of Petrić's day, as, for example, in that by Lefèvre – in Chapter 18 of Book I entitled "Collectanea de deo, patre, filio, spiritu sancto, verbo, spiritu." Therefore, the ideas developed by Zoroaster, as comprised in the *Oracula Chaldaica*, Petrić tries to support with an assertion by an influential Greek Father, authority for Christian orthodoxy.

In "De intellectu," Book XV of *Panarchia*, Petrić leans on an assertion by John of Damascus: "The Son is from Father, and derives from Him all His properties." This, along with similar Damascene's thoughts the philosopher from Cres may have read in the following three sources: in Chapter 6 "De Verbo ac Dei Filio, probatio ducta a ratione" of Book I *De fide orthodoxa*, in Chapter 7 "De una Dei Verbi composita persona" of Book III of the same work, as well as in the already mentioned Chapters 13 or 18 of Book I.

In "An Deus Pater sit intellectus?," Book XVI of *Panarchia*, Petrić writes a historical survey of sentences on the topic, whereby he includes John of Damascus among those authors who stated that God is above the intellect, i.e. who neither Trinity nor God the Father called the intellect (*intellectus*). These thoughts Petrić draws from Chapter 14 "Proprietates seu attributa divinae naturae" in Book I of the *De fide orthodoxa*, that is, from Chapter 19 in the Late Renaissance editions of the same work.

In "De rerum creatione," Book XXII of *Panarchia*, Petrić first emphasizes that John of Damascus for the Creator uses the Greek word κτίστης, while the Greek Father does so in his definition of angel in the third chapter "De angelis" of Book II of *De fide orthodoxa*. The philosopher from Cres makes his second reference to John of Damascus in order to stress that three divine persons in the Christian doctrine on Trinity differ only "by personal properties": "of not being begotten, of birth, and of

procession” (*ingentura, genitura, processione*), which Damascene argues in Chapters 8 and 10 of Book I of his *De fide orthodoxa*.

In “An mundus sit animatus,” Book IV of *Pampsychia*, regarding the problem of world soul, Petrić divides the philosophers into three groups: those who argue that the world, i.e. heavenly bodies have a soul, those who refute it, and those who are undecided. According to Petrić, John of Damascus leads the group of those who reject that the world has a soul. This statement the Greek Father elaborates in Chapter 6 »De caelo« of Book II of his *De fide orthodoxa*.

The name of John Damascene is also mentioned in Books V, XV and XVII of *Pancosmia*. In the first two books Petrić refers to John of Damascus, while in Book XVII the name of Damascene appears in an annotation of the Church censor Jacob de Lugo. In “De primario calore,” Book V of *Pancosmia*, while dealing with the problem of the primary heat, Petrić again refers to the quotation from Book I of *De fide orthodoxa* by John of Damascus, which he had already used in Book IX of his *Panarchia*.

In “An sidera sint ignes?,” Book XV of *Pancosmia*, Petrić uses a general statement of “our theologians” that the heaven is fire. John of Damascus, however, expounds the topic in Chapter 7 “De luce, igne, luminaribus, Sole, Luna et stellis” of Book II of *De fide orthodoxa*. The philosopher from Cres actually refers only to the statement made by John of Damascus: “fire is not a different thing from what light is, as some maintain.” Therefore, Petrić does not submit his views on other statements which John of Damascus presents in the ‘astronomical part’ of Book II of *De fide orthodoxa*.

In his annotation to Book XVII of *Pancosmia*, entitled “De astrorum motu,” Church censor Jacob de Lugo refers to the assertion in Chapter 6 “De caelo” of Book II of *De fide orthodoxa*, in which John of Damascus refutes that heavenly bodies have a soul. Petrić himself refers to this place in Damascene’s work when in Book IV of *Pampsychia* he questions whether the world has a soul. In so doing the censor lets Petrić know that he acknowledges the fact that in his work he refers to the Church Father John of Damascus and his work *De fide orthodoxa*. But the censor also follows a trodden path, since Thomas Aquinas also refers to John of Damascus regarding that issue.

Thus Petrić’s reading of *De fide orthodoxa*, Damascene’s major work, may be described as rather selective. In Damascene’s most elaborate argumentation of the Holy Trinity, Petrić finds four points which he later used while writing his *Panarchia*: attributes of the Holy Spirit “filling all the things,” the assertion that the Father is above the intellect, Greek term for the Creator, and “personal properties” of three divine persons in the Christian doctrine of the Trinity. In this way John of Damascus has contributed to Petrić’s harmonization of Zoroaster’s doctrine on the principles with Christian doctrine on the Trinity.

From the ‘astronomical part’ of Book II of *De fide orthodoxa*, the philosopher from Cres refers to only two assertions: “heavenly bodies have no soul” and “fire is not other than light,” while for all other numerous topics which he has discussed in his *Pancosmia* he does not lean on John of Damascus. To the ‘psychological,’ that

is, anthropological part of Book II of *De fide orthodoxa* Petrić makes no reference whatsoever.

Keywords: Frane Petrić / Franciscus Patricius, Ioannes Damascenus / John of Damascus, *De fide orthodoxa*, Zoroaster, Damascius, Jacques Lefèvre d'Étaples; 16th century metaphysics, 16th century natural theology, 16th century psychology, 16th century natural philosophy, 8th century astronomy; *unum trinum principium* / Trinity, soul, stars, fire, light

